

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Факультет іноземної та слов'янської філології
Кафедра української мови і літератури

Рябко Тетяна Володимирівна

**СТИЛЬОВІ ДОМІНАНТИ ПОВІСТІ-ПОЕМИ ОСИПА ТУРЯНСЬКОГО
«ПОЗА МЕЖАМИ БОЛЮ»**

Спеціальність: 014 Середня освіта (Українська мова і література)
Освітньо-професійна програма: Середня освіта (Українська мова і література.
Англійська мова)

Галузь знань: 01 Освіта / Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник

_____ В. А. Захарова,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри української мови і літератури
« ____ » _____ 2020 року

Виконавець

_____ Т. В. Рябко
« ____ » _____ 2020 року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІНДИВІДУАЛЬНИЙ СТИЛЬ ПИСЬМЕННИКА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ	9
1.1. «Стильові домінанти», «індивідуальний стиль» як літературознавчі поняття	9
1.2. Постать Осипа Турянського в контексті української літератури кінця XIX – початку XX ст.....	15
Висновки до Розділу 1.....	21
РОЗДІЛ 2. ХУДОЖНЬО-СТИЛЬОВІ ІМПЕРАТИВИ ПОВІСТІ- ПОЕМИ «ПОЗА МЕЖАМИ БОЛЮ».....	23
2.1. Жанрово-стильова специфіка твору.....	23
2.2. Художнє моделювання внутрішнього світу героїв.....	29
Висновки до Розділу 2.....	39
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ПОВІСТІ-ПОЕМИ ОСИПА ТУРЯНСЬКОГО «ПОЗА МЕЖАМИ БОЛЮ» У СТАРШІЙ ШКОЛІ....	41
3.1. Особливості індивідуальної поетики Осипа Турянського на уроці української літератури в 11 класі.....	41
3.2. Методичні рекомендації до вивчення повісті-поєми «Поза межами болю» в закладах загальної середньої освіти	48
Висновки до Розділу 3.....	65
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	71
ДОДАТКИ.....	78

ВСТУП

Творчість Осипа Турянського – українського письменника і літературного критика – займає вагоме місце в українській літературі. Хоча це ім'я мало відоме в Україні, навіть на рідних західноукраїнських землях, але твори письменника перебували в полі зору читачів та критиків. Цього здібного чоловіка знали як провідного літературного критика з досить розвиненим естетичним смаком. Насправді, Осип Турянський відзначився не лише своєю прозою, але й писав поезію та перекладав з іноземних мов. Його кращі твори не втрачають своєї ідейно-естетичної значущості. Своєрідність творів письменника свідчить про рідкісний талант митця та його безмежний політ думки.

Осип Турянський – неординарний і талановитий письменник початку ХХ століття. В українській літературі цей майстер слова одним із перших почав розробляти воєнну тематику. Найвизначнішим його твором, без сумніву, можна назвати повість-поему «Поза межами болю». Проте існує чимало теоретичних роздумів літературних критиків стосовно визначення жанрової самобутності твору: поема, повість, поема-симфонія, роман тощо. Така концепція взаємозв'язку індивідуально-авторської творчості з категорією жанру зумовлена проблемою еволюційної самосвідомості культури ХХ століття, із намаганням митця відшукати власну форму вираження. Повість-поема вирізнялася серед західноєвропейських письменників іншими настроями, вірою в перемогу добра і світла над злом, «духу» над «тілом», любові над ненавистю. Усвідомлення ваги моральних цінностей, духовного вдосконалення людини допомогло Осипу Турянському щонайглибше зрозуміти природу війни як катастрофи. Про унікальний талант письменника пишуть дослідники літератури, почесне місце відводиться йому в працях з історії художнього слова (зокрема, Ю. Бондаренко [5], Т. Дзись [17], В. Крисюк [30], А. Печарський [45–51] та ін). Думки науковців різняться стосовно ролі та місця письменника на літературній ниві початку ХХ ст. і його

творчості. Деякі літературознавці та критики не сприймали прагнення митця розвивати тогочасну літературну думку.

Актуальність дослідження. Творчість одного з українських письменників кінця XIX – початку XX ст. Осипа Турянського на сьогоденнішому етапі літературознавчої науки не має системного висвітлення на теоретико-методологічному і літературознавчому рівнях. Мова йде і про дослідження творчого доробку автора, що допоможе краще усвідомити літературний процес минулого століття. Дослідники та літературні критики приділили недостатньо уваги постаті письменника та його прозі. Актуальність обраної теми дослідження зумовлена потребою системного впорядкування та осмислення місця і ролі творчості Осипа Турянського в контексті української літератури кінця XIX – початку XX століття, необхідністю дослідження стильових домінант повісті-поєми «Поза межами болю», визначення жанрово-стильової специфіки твору в літературній освіті старшокласників.

Мета дослідження – з’ясувати особливості поетики повісті-поєми Осипа Турянського «Поза межами болю».

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

- визначити роль і місце Осипа Турянського в літературному процесі кінця XIX – початку XX ст.;
- з’ясувати особливості ідіостилю досліджуваного письменника на прикладі твору «Поза межами болю»;
- охарактеризувати художнє моделювання внутрішнього світу героїв у повісті-поємі «Поза межами болю»;
- розробити методичні рекомендації вчителю української літератури до вивчення повісті-поєми в контексті досліджуваної проблеми (крізь призму стильових домінант).

Об’єктом наукової роботи є повість-поєма Осипа Турянського «Поза межами болю».

Предмет дослідження – особливості індивідуальної поетики Осипа Турянського (на прикладі художнього твору «Поза межами болю»).

Теоретико-методологічна база. Визначальними для написання наукової роботи стали фундаментальні дослідження:

- істориків літератури (В. Іванишин, Д. Наливайко, В. Пахаренко);
- теоретиків літератури (М. Несталєєв, Н. Мафтин, Р. Плен);
- філософів і психологів (З. Фройд, Ж.-П. Сартр).

У своїх працях В. Іванишин, Д. Наливайко, В. Пахаренко окреслюють засади формування індивідуального стилю письменників в українській літературі. Дослідник М. Несталєєв розкриває постать О. Турянського і роль повісті-поєми у творчому доробку письменника у своєму дослідженні «Поза межами й у межах: Осип Турянський і його найвідоміший твір». Н. Мафтин у своїх студіях розкриває поетику експресіонізму в повісті. Натомість праці З. Фрейда зосереджують увагу на поведінці людини в межевій ситуації, психічному житті особистості, головним рівнем якого є несвідоме. Філософія Ж.-П. Сартра представляє центральне поняття його концепції – свобода.

Специфіка предмета дослідження вимагала комплексного підходу до його вивчення та застосування цілого ряду наукових **методів**:

- **біографічний метод**, який допоміг визначити вплив межових подій на становлення світогляду письменника та пояснює особливості художнього моделювання подій у творчості;
- **психологічний метод**, в якому основна увага зосереджується на вивченні духовного життя письменника, внутрішньої, психологічної сторони його творчості; згаданий науковий метод допомагає розкрити основні риси характеру головних героїв твору, зрозуміти мотивацію їхніх вчинків та дій;
- **культурно-історичний метод** був використаний у Розділі 2 під час дослідження теми Першої світової війни у зв'язку з суспільно-політичними, культурними умовами в суспільстві;
- **типологічний метод** використаний для аналізу жанрових модусів повісті-поєми та їх характеристики;

- у процесі роботи над Розділом 3 скористалися перевагами **педагогічного експерименту**, в результаті якого були розроблені методичні рекомендації вчителю до уроку української літератури;
- елементи **рецептивної естетики**, що дає змогу зосередитися на проблемі сприймання художнього твору, його впливу на читача (естетика впливу).

Наукова новизна роботи полягає :

- в уточненні визначень літературознавчих понять «індивідуальний стиль», «стильові домінанти»;
- у здійсненні системного аналізу особливостей поетики повісті-поєми «Поза межами болю»;
- у розробці методичних рекомендацій учителю-філологу під час вивчення художнього твору Осипа Турянського.

Апробація основних положень і висновків дослідження здійснювалась у контексті роботи науково-практичних конференцій різного типу:

1. Символіка як засіб художнього моделювання дійсності в повісті-поємі Осипа Турянського «Поза межами болю». III Міжнародна науково-практична конференція «Культуромовна особистість фахівця у XXI столітті» (12 грудня 2019 р., м. Суми).

2. Художнє моделювання внутрішнього світу героїв повісті-поєми Осипа Турянського «Поза межами болю». Усеукраїнська наукова інтернет-конференція молодих учених «Сумщина в історико-філологічному вимірі» (20 травня 2020 р., м. Суми).

3. Жанрово-стильові імперативи повісті-поєми Осипа Турянського «Поза межами болю». III Міжнародна науково-практична конференція здобувачів вищої освіти і молодих учених «Академічна культура дослідника в освітньому просторі: європейський та національний досвід» (14-15 травня 2020 р., м. Суми).

4. Постать Осипа Турянського в літературній освіті учня. IV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Філологія, лінгводидактика, професійна комунікація в науковому дискурсі» (9 листопада 2020 р., м. Суми).

За результатами виконаного наукового дослідження маємо **публікації**:

1. Рябко Т. Дефініція понять «індивідуальний стиль письменника» та «стильові домінанти» в сучасному літературознавстві. Філологічні студії: збірник статей студентів, магістрантів, молодих учених / за ред. В. В. Герман. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. С. 97–101.

2. Рябко Т. Шкільний аналіз художнього твору в літературній освіті учнів (на прикладі повісті-поєми О. Турянського «Поза межами болю»). Актуальні питання філології та методології: збірник наукових праць магістрантів / за ред. В. В. Герман. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. С. 256–260.

Практичне значення. Досліджений матеріал, висвітлений у роботі, може знайти застосування на практичних заняттях у ЗВО, у процесі вивчення творчості Осипа Турянського на уроках української літератури у старшій школі, підготовки навчальних посібників, написання курсових робіт і наукових статей.

Результати виконаного дослідження також можуть бути використані:

- під час читання лекційних курсів з історії української літератури кінця XX – початку XXI століття;

- у написанні рефератів, повідомлень, курсових та інших видів дослідницьких робіт у закладах вищої освіти та закладах загальної середньої освіти;

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків.

У Вступі обґрунтовано актуальність дослідження, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет наукового пошуку, методи дослідження, теоретико-методологічну базу, розкрито теоретичне і практичне значення, наукову новизну роботи.

У першому розділі «Індивідуальний стиль письменника: теоретико-методологічні аспекти», з'ясовано характерні риси та особливості понять «стильові домінанти», «індивідуальний стиль», окреслено місце Осипа Турянського в українському літературному процесі кінця XIX – початку XX століття.

У другому розділі «Художньо-стильові імперативи повісті-поєми «Поза межами болю»» робота зосереджена на жанрово-стильових особливостях повісті-поєми Осипа Турянського, художніх образах та розкриттю їх внутрішнього світу.

У третьому розділі «Методика вивчення повісті-поєми Осипа Турянського «Поза межами болю» у старшій школі» охарактеризовано особливості індивідуальної поетики письменника на уроці української літератури в 11 класі, подано методичні рекомендації вчителю-словеснику та студенту-практиканту до вивчення повісті-поєми «Поза межами болю» в старших класах.

У додатках подано схематичну та ілюстративну наочність під час вивчення повісті-поєми Осипа Турянського «Поза межами болю» в 11 класі закладу загальної середньої освіти.

Загальний обсяг магістерської роботи становить 83 сторінки друкованого тексту. Джерельна база дослідження містить 76 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ІНДИВІДУАЛЬНИЙ СТИЛЬ ПИСЬМЕННИКА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

1.1. «Стильові домінанти», «індивідуальний стиль» як літературознавчі поняття

Кожен письменник є неповторно індивідуальним. Цю індивідуальність ми виявляємо в результаті його творчого процесу – творах. Саме стиль автора, особлива манера написання стають головними в пізнанні індивідуальності митця. Як зазначав І. Франко: *«Нехай особа автора, його світогляд, його спосіб відчування зовнішнього і внутрішнього світу і стиль виявляються в його творі якнайповніше, нехай твір має в собі якнайбільше живої крові і його нервів»* [25]. Усі ці складові гармонійно пов'язують між собою творчу індивідуальність та індивідуальний стиль. Безперечно, для творчої індивідуальності властиві неповторність та цілісність, самостійність та внутрішня незалежність, свобода вибору.

Натомість індивідуальний стиль несе за собою прагнення виразити власне бачення і розуміння всього навколишнього світу, привернути увагу читачів, залучити до активної співпраці з письменником. Ідіостиль є складною домінантою світогляду, розуміння світу, манери викладу, потрактування тем, проблем, застосування жанрових форм.

Х. Дідух подає поняття «індивідуальний стиль» у двох значеннях: загальному і вузькому. У загальному (широкому) розумінні індивідуальний стиль – це сукупність певних особливостей текстотворення певним автором, які вирізняють його від інших. У вузькому значенні індивідуальний стиль – це система мовностилістичних засобів, притаманних певній мовній особистості [18].

В. Самохіна розглядає індивідуальний стиль письменника як особливість у всій його різноманітності текстових проявів. Аналізуючи це поняття, дослідниця зазначає важливість враховувати *«соціально-історичні, національні, індивідуально-психологічні, морально-етичні норми, особливості людини, її світосприйняття, знання про світ»* [58, с. 205]. Н. Болотнова

трактує ідіостиль з точки зору стилістики тексту, що простежує організацію діалогу між автором і читачем [4, с. 23].

Літературознавець В. Іванишин вважає, що індивідуальний стиль письменника залежить, насамперед, від того, хто митець за національністю, від місця проживання, віку, соціального стану, фаху тощо. Дослідник подає тлумачення поняття: *«Власний стиль (ідіостиль) письменника – це стійка спільність ознак творчої манери, образної системи і засобів художньої виразності, що характеризують своєрідність творчості письменника; сукупність особливостей його творчості, якими його твори відрізняються від творів інших митців»* [24, с. 206]. Завдяки зображально-виражальним засобам письменника індивідуальний стиль постає як подальше узагальнення його творчої манери, втілення авторського світогляду і характеру через текст, створення особливого художнього світу.

Вважаємо за пріоритетну думку, що індивідуальний стиль, безперечно, формується за умови використання автором мовних засобів, добору індивідуальних мовних елементів, що залежить від мовознавчих інтересів митця. В енциклопедії «Українська мова» поняття «індивідуальний стиль» розглядається як *«сукупність мовно-виражальних засобів, що виконують естетичну функцію й відрізняють мову окремого письменника з-поміж інших; своєрідність мови певного індивіда»* [75, с. 603]. Автори енциклопедії наголошують, що ідіостиль залежить саме від індивідуальності письменника, його світогляду і сприйняття світу, ставлення до інших та оцінки дійсності.

У «Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів» потрактовано «ідіостиль» як *«індивідуальний стиль, в якому виразні, марковані засоби мови утворюють певну систему»* [20, с. 67]. Важливо зазначити, що чільне місце у процесі дослідження індивідуального стилю митця та мови творів займає рівень підготовки письменника в різних галузях, рівень освіченості та життєвий досвід, тобто загальна культура майстра слова. У літературознавстві й донині точаться дискусії стосовно вживання термінів на позначення індивідуального стилю письменника: ідіостиль, авторський стиль,

ідіолект, стильова манера, стиль, авторська мовна картина світу тощо. Головними складовими індивідуального стилю письменника є композиція твору, художній зміст, тема, проблема, стилістичні засоби, часопростір. Але найбільше уваги заслуговує саме світогляд автора. Не винятком стають епоха, суспільно-історичні умови та рівень розвитку культури.

У праці «Про термін ідіолект» дослідниця Л. Ставицька вказує на те, що ідіостиль – це індивідуальний стиль, сукупність основних стильових особливостей, які характеризують твори того чи іншого автора в певний період або всю його творчість [66, с. 12]. Проте деякі науковці, зокрема О. Переломова, Х. Дідух, у своїх публікаціях розрізняють поняття «індивідуальний стиль» і «ідіостиль». Учені наголошують, що ці терміни тісно переплітаються з такими поняттями, як-от: «світобачення письменника», «мовна картина світу», «мовна особистість» [44]. Відповідно мовна картина світу письменника перетворюється в цілісну систему, яку складають мовні засоби, використані митцем. Мова є головним фактором у розкритті та розвитку індивідуальності письменника, творчої неповторності. Кожен автор має власну картину світу, яка є одним із головних чинників формування його ідіостилю.

Художній твір несе в собі відбиток авторських уявлень, внутрішнього світу, переживання, але реципієнт, насамперед, звертає увагу на лексику, яку застосовує письменник. Особливі авторські стилістичні прийоми, сукупність різноманітних мовних засобів, своєрідна «гра» зі словом складають індивідуальний авторський стиль. У «Словнику української мови» (Том 6) поняття «ідіостиль» трактується як *«сукупність мовних і стилістичних особливостей мовлення письменника, вченого, публіциста, а також окремих носіїв цієї мови»* [64]; це визначення розглядаємо в дослідженні як пріоритетне.

«Літературознавчий словник-довідник» пояснює, що індивідуальний стиль – іманентний, тобто властивий внутрішній природі митця, прояв ознак оригінальності, таланту в конкретному художньому тексті; мистецький прояв

авторського світогляду, його вибір раціонального чи ірраціонального мислення, естетичного смаку, що разом формує надзвичайне духовне явище [34, с. 312]. Індивідуальний стиль письменника включає за основу чітку та конкретну реалізацію авторського погляду, що демонструє свідомість митця, його модель світу, функціонування мовних засобів, антропоцентризм та індивідуально-авторське відображення світу.

Розглянувши потрактування поняття «індивідуальний стиль письменника» вищезазначених дослідників, ми можемо подати власне тлумачення терміна. Індивідуальний стиль письменника – сукупність мовних, стилістичних засобів, які притаманні певному автору, це відображення його світоглядних позицій у художньому творі, змалювання навколишнього світу та буття в неповторній, оригінальній формі, яку інший митець не зможе повторити. Індивідуально-авторський стиль органічно поєднує в собі національне світосприйняття й індивідуальне переосмислення буття, що становить своєрідну взаємодію традицій і новаторства, усталені й індивідуальні авторські образи.

Категорія «стилю», безумовно, є суперечливою і дискусійною в сучасному літературознавстві. Це поняття вбирає в себе основні тенденції появи та розвитку літературних напрямів, течій, угруповань, особливо творчості окремих письменників. Проте, не дивлячись на численні студії, присвячені питанню стилю, ще немає єдиного загальноприйнятого визначення терміна. Значення поняття «стиль» є різним для художників, письменників, мовознавців, тому його можна розглядати в різних аспектах. Однак у літературознавстві потрактування стилю потребує, перш за все, врахування особливостей художнього мовлення, засобів художньої виразності, образності.

У ході наукового дослідження з'ясували, що стиль не є одиничним актом мовлення, це особливе та цілісне утворення, яке замкнуте в собі, оскільки твір потребує оригінальної інтерпретації, що може містити кодування, приховані норми літературної свідомості. Безумовно, до поняття «стиль» відносяться не тільки мовні засоби, але й теми, проблеми, образи, композиція твору.

Д. Наливайко в дослідженні «Стиль напрямку й індивідуальний стиль в реалістичній літературі ХІХ ст.» звертає увагу на те, що стиль є поєднанням усіх складових змістової форми художнього твору, до якої входять образна система, жанр, фабула, художня мова, композиція, ритм тощо. Стиль потрібно розглядати в контексті всього творчого процесу з усіма елементами художньої форми у взаємозв'язку та взаємодії.

Літературознавець Д. Наливайко подав своє тлумачення поняття, що, на нашу думку, є цікавим та досить сучасним: *«Стиль – це сама форма, не «синтез форм», а формотворче начало, певний внутрішній закон художньої творчості, що визначає ритм і композицію, характер образотворчості й інтонацію, усю своєрідність «художньої мови» творів, котра, як відомо, не зводиться до мовно-стилістичних засобів, а включає й «надмовні» елементи...Стиль виявляється як на рівні окремого твору, так і на рівні творчості митця й цілих течій на напрямів»* [40, с. 8]. У цьому визначенні відбито найголовніші специфічні особливості стилю як літературознавчої категорії. Виходячи з вищесказаного, можна констатувати, що стиль містить у собі сукупність тих ознак, які характеризують твори певного історичного часу, напряму та течії, особливо індивідуально-авторську манеру. Названу категорію можна розглядати як через призму літературних періодів, так і через творчу діяльність окремих письменників.

Значним показником індивідуального стилю є стильова домінанта, яка визначає характерні параметри самотності творчого доробку митця. Це поняття ввели в літературознавство представники формальної школи: В. М. Жирмунський, Ю. М. Тинянов та інші. Під терміном «домінанта» науковці розуміли саме той головний художній засіб, який підпорядковує інші. У «Літературознавчому словнику-довіднику» це поняття трактується як панівний, тобто той, який уживається для виокремлення в системі жанрів, течій певного напряму, стилю, до яких вдаються митці, а також розкриває ту специфіку індивідуального стилю, яка переважає за частотністю виявлення в текстах автора.

Стильовою домінантою, безсумнівно, може бути будь-який елемент художнього твору, що стосується змісту чи форми твору; вона також може бути і спільною для ряду творів, якщо проявляє себе постійно. Ця категорія є провідним критерієм особливостей творчості письменника чи стильової тенденції, окремого художнього твору, школи та напряму. Її оскільки домінанта є стрижневою складовою творів, то вона підпорядковує й інші його елементи. Домінанта може бути композиційною, тобто залежно від жанрової специфіки художнього тексту може взаємопов'язувати його структурні елементи. Так, у прозі головним вважаються сюжет і фабула.

У численних студіях із порушеного питання літературознавці неодноразово зосереджували увагу на значенні виокремлення стильових домінант у творчій самобутності письменника, які дають змогу виявити та простежити індивідуальність митця, його зв'язок із культурою, часом, стильовими тенденціями доби. Зазначимо, що стильовими домінантами можуть бути найбільш загальні властивості художньої форми (описовість, сюжетність, психологізм, фантастичність тощо).

Стрижневою ознакою домінанти є повторюваність, тому допустовим є аналіз образів-символів, тем, мотивів та інших елементів у творчості письменника. Попри таку властивість поданий термін не є незмінним, а навпаки, досить динамічною та гнучкою категорією, яка здатна до трансформації та модифікації в розрізі з часом. Саме тому в певні періоди творчості митця різні стильові домінанти певною мірою активізуються, але при цьому низка з них може стати константами.

Відтак, можна впевнено стверджувати, що стильова домінанта є ключовою ознакою стилю як у загальному значенні, так і стилю письменника при його аналізі. Окремі літературні напрями і течії мають свій різновид стильових домінант, що простежується у творчості митців. Тому, підбиваючи підсумки, сформулюємо власне визначення поняття «стильова домінанта». Це головний елемент художнього твору, який, певною мірою, підпорядковує собі всі інші та характеризує особливості індивідуально авторського стилю, що

переважають у художніх творах письменника. Стильовою домінантою може виступати будь-яка деталь твору (тропи, мова героїв, символи, стилістичні фігури, елементи сюжету тощо). Виокремлення досліджуваної категорії допомагає з'ясувати характерні ознаки індивідуального стилю автора в його взаємозв'язку з літературним процесом.

1.2. Постать Осипа Турянського в контексті української літератури кінця XIX – початку XX ст.

Початок XX століття знаменувався глобальною проблемою – Першою світовою війною, яка була позначена гострими міжнародними конфліктами, боротьбою за лідерство, духовною кризою та пошуками нових орієнтирів. Ця війна стала знаком нової епохи і перетворила суспільство, в якому все було більш-менш стабільно, на страшне пекло. Вона завдала руйнації не лише світовій економіці, розбудові країн, але і психології кожної людини. Із цього приводу В. Моріс у психологічній розвідці «Мілітарна мітла» наголошує: *«Суспільство, що пережило хоча би одну світову війну, більше не може вважатися здоровим»* [цит. за: 21, с. 94].

У перші роки XX століття утверджується індустріальне суспільство, тому виникає можливість зібрати численні ресурси, які в подальшому можна використовувати для реалізації силової функції країни. Більш розвинені та стабільні держави застосовують владу у вирішенні міжсторонніх суперечностей. Наслідками війни були жорстокі, а головне криваві бойові дії, масові людські втрати, занепад матеріально-технічного забезпечення, культурних здобутків. Найстрашніше було те, що українці змушені були воювати один проти одного, піднімати зброю на брата. Український народ опинився по обидві ворожі сторони, заборонялося висловлювати власні думки, людей позбавляли права вибору.

Становлення і розвиток української літератури залишається невід'ємним від розвитку суспільства. Світова література кінця XIX – початку XX століття, безумовно, зазнала впливу подій свого часу. Відбувалася активізація

національно-визвольного руху в країнах Європи, Азії та Америки, спостерігалось повалення європейських імперій та монархій. Реалізуються зміни й у сфері науково-технічного розвитку: переворот у галузях медицини, промисловості, зв'язку, транспорту; стрімкі зрушення в науці (ядерна фізика, генетика, біохімія, психіатрія тощо). Власне в літературі починає приділятися увага пошуку нових форм художнього відображення дійсності, над раціональними чинниками мислення переважає ірраціональне, суб'єктивні форми сприйняття – над об'єктивними; зростає кількість появи філософських та естетичних шкіл і напрямів.

Значний вплив на розвиток естетичних смаків письменників та їх світоглядні позиції здійснили фрейдизм, ніцшеанство, позитивізм Огюста Канта і Герберта Спенсера, культорологічна концепція О. Шпенглера, екзистенціалізм. На початку XX століття відбуваються докорінні зміни у внутрішній організації літератури, збагачуються не лише художні напрями, а й жанри.

Перша світова війна змусила людей переосмислити цінності й шукати своє місце у ворожій реальності. На початку XX ст. твори більшості письменників поповнюються військовими сюжетами та проблематикою. Головним завданням для митців було показати проблеми моральності, людяності, як жилося в той час, як війна позначилася на долях людей. Герої творів опинялися сам на сам серед поля бою, де панувала постійна небезпека, вирішувалися вічні питання життя і смерті, страху і відваги, болю боротьби, право на волю. Після Першої світової війни в літературі з'являється ключове поняття «втрачене покоління». У цю категорію можна віднести твори, які відображають жорстокий світ післявоєнної дійсності, де немає ні справедливості, ні правди. Ті герої, які пройшли через увесь жах, уже не можуть повернутися до звичайного життя. Представниками «літератури втраченого покоління» були: Р. Олдінгтон («Смерть героя»), Е. М. Ремарк («На західному фронті без змін»), Е. Хемінгуей («Прощавай, зброе!»). У своїй творчості письменники, які пройшли крізь воєнне пекло, художньо

модельовали глибокі переживання, біль, загубленість у цьому світі. Вони майстерно розкрили і донесли до кожного читача тему війни, не забуваючи при цьому про найвищі людські цінності і почуття. Не стала винятком й українська література.

Письменники, які воювали на західних та східних українських землях, також осмислювали свій досвід у воєнних діях. На світ з'явилися твори і збірки на воєнну тематику: «Село за війни» Марка Черемшини, «Кроваве поле» Осипа Маковця, «Діточа пригода» Василя Стефаника, «Поза межами болю» Осипа Турянського та багато інших, які по-різному відобразили події війни.

Осип Турянський – письменник Західної України, неординарна особистість свого часу. Проте його ім'я було маловідоме тогочасним читачам. Життя і літературна творчість митця склалася несприятливо. У молодому віці на долю письменника випало важке випробування. Його мобілізували до австрійської армії і відправили на сербсько-австрійський фронт. Згодом Осип Турянський із багатотисячними вояками потрапив у сербський полон. Прозаїк пережив тяжкі часи, що пізніше й було покладено в основу його найвідомішого твору «Поза межами болю». Тоді від страшного холоду і голоду вмирали люди. Не всі полонені змогли здолати цей важкий, виснажливий шлях. Товариші письменника були приречені на смерть, замерзли, так і не дочекавшись порятунку. Сам же чоловік зумів вижити завдяки своєму землякові, який вчасно допоміг. Через декілька років після пережитого Осип Турянський виклав увесь свій біль у повісті-поемі «Поза межами болю».

Письменник писав не лише художні твори, але й займався перекладацькою діяльністю, оскільки добре володів кількома мовами. Свої праці Осип Турянський іноді видавав під псевдонімом Іван Думка або І. Думка. Проте невдовзі в історії української літератури загубилися сліди талановитої особистості, та його однодумці не залишили так цей факт; тому український письменник, журналіст, прозаїк Роман Федорів зазначив, що всі

ми і час винні перед автором. Якщо сьогодні погортати сторінки повісті-поєми, вчитатися в неї, то не зрозуміємо, як змогли прожити скільки років не сповідуючись про «криваву дорогу смерті», де чатувала війна. Письменник вірив у перемогу добра над злом, духовного над матеріальним.

Твори Осипа Турянського не мали справжньої схвальної оцінки. Його тексти надокучали знавцям літератури з «Літературно-наукового вісника» та інших друкованих видань. Їм було не до смаку антиімперіалістичне спрямування творчості автора, антивоєнна настроєвість та заклик до єднання народів. Тодішня преса неохоче ставилася до нього і критикувала художні твори. Осип Турянський не замовчував це й на сторінках преси давав відсіч критикам. Попри таке несприйняття його як письменника, митець починав активно сприяти покращенню роботи літературної періодики, що цікавила тоді ще Радянську Україну. Чоловік був досить наполегливим у своїх діях, проте наслідки страшних випробувань полонем не залишили його і давалися взнаки упродовж життя.

Як для українського прозаїка літературна творчість Осипа Турянського почалася традиційно. За ідейно-тематичний аспект його ранні твори можна поставити в один ряд із новелами В. Стефаника, Л. Мартовича, М. Черемшини. Їх об'єднує тема західноукраїнського села зі щоденними проблемами і трагедіями, хоча Осипа Турянського з-поміж інших вирізняло змалювання образів і зображення сюжетів.

Безперечно, найвизначнішим твором письменника є повість-поєма «Поза межами болю». У ній розкрито великий, насамперед, кривавий злочин того часу – Перша світова війна. Така глобальна проблема уже була основою в багатьох попередників Турянського. Це і Е. М. Ремарк («На західному фронті без змін»), А. Барбюс («Вогонь»). «Поза межами болю» дозволяє читачам глибоко проникнути у кризовий стан українського суспільства ХХ ст., змушує задуматися над місцем у соціумі та переоцінити всі етичні цінності. Цей твір сприяє формуванню розумної і сильної особистості.

У післямові до віденського видання твору «Поза межами болю» зазначалося: *«У найшляхетнішому змаганні народів досягнути й розділити найвищі цінності людства в царстві світової літератури рідко котрий сучасний поет написав такий ідейно глибокий і оригінальний твір, як автор «Поза межами болю». Якби цей твір написав не поет, лиш людина, що пережила зміст цієї книжки своїм власним духом і тілом, то ця нечувано трагічна подія була б сама собою незвичайним людським документом «ганьби наших часів»* [цит. за: 73, с. 23]. Повість-поема є ідейним виразником своєї епохи, де відображено жорстокість подій війни і повоєнні роки. За спільним визначенням критиків, «Поза межами болю» назвали «протестом без протесту», тобто письменник зобразив війну в художній формі з розвитком сюжету, описом героїв, їхніми думками, переживаннями.

Петро Карманський у листі до Осипа Турянського відгукнувся похвально про його повість: *«Ваш твір – це наймогутніша з відомих мені картин на тлі світової катастрофи не тільки в нашій, а й у цілій європейській літературі... . Ваш твір робить вражіння дійсно пережитого, відчутого, переболілого і списаного кров'ю серця»* [цит. за: 73, с. 31]. Це був перший критик, який високо оцінив твір митця. П. Карманський зауважив, що коли Осип Турянський отримав схвальні відгуки про свій твір «Поза межами болю», то радів із того, що він починає нову добу світового визнання української літератури.

Дійсно, такий багатостраждальний твір зміг би написати лише той, хто на власні очі побачив жахливі картини і побував на межі життя і смерті. Правдивими здаються слова самого О. Турянського: *«Для творчої праці замало самого таланту. Поет мусить пройти найглибше пекло людського буття й найвищі небесні вершини людського щастя. Тоді його слово буде хвилювати, захоплювати, піднімати людську душу»* [73, с. 91]. Колись німецький письменник Роберт Плен слушно зазначив, що за своєю ідеєю і формою зображення повість-поема стирає всі межі національного

українського генезису і виходить на площину загального вселюдського духовного здобутку.

Повість-поема Осипа Турянського «Поза межами болю» – це справжнє художнє відображення подій Першої світової війни XX століття з її суспільними та індивідуальними трагедіями. У творі письменник порушує досить серйозні проблеми: життя та смерті, добра і зла, інстинкту самозбереження, людської гідності, гуманізму, морального вибору.

Отже, творчість Осипа Турянського дивовижно розмаїта, багатовимірна. Глибина й багатогранність особистості митця і творчого доробку стали унікальним явищем української літератури кінця XIX – початку XX століття. Його творчість виходила далеко за межі літературного процесу, здійснюючи помітний вплив на різнопланові складові тогочасного українського життя. Ґрунтовне опрацювання списку використаних джерел дало змогу зробити переконливий висновок про вагоме значення вивчення творчості українського письменника на уроках української літератури в закладах загальної середньої освіти.

Висновки до Розділу 1

Осмищення життєтворчості Осипа Турянського дозволяє стверджувати, що письменник жив і творив у часи, коли послідовно й безжально спустошувалася духовність українського народу. Події Першої світової війни позначилися на становленні та розвитку літератури. Ця подія змусила суспільство замислитися над життєвими орієнтирами та людськими цінностями. Література початку ХХ ст. поповнилася воєнною тематикою та кривавими жахливими сюжетами. Письменники намагалися показати гірку несправедливість часу та моральний занепад усіх, хто опинився на лінії війни. Незалежно від того, український письменник чи закордонний, усіх людей об'єднала одна проблема.

Досліджуючи творчі принципи письменника, дійшли висновку, що крізь найголовніші об'єкти мистецького зацікавлення неважко помітити різнопланову, часом суперечливу постать майстра – ліричного, але повсякчас нестримного, відвертого і правдивого, готового осмислювати болючі проблеми сьогодення. Як наслідок – багате різноманіття художніх образів, характерів, що репрезентують відчуття Осипа Турянського оцінювати людину в її соціальній і духовній самотності.

Твори Осипа Турянського не мали схвальних відгуків, оскільки антивоєнна настроєвість та антиімперіалістичне спрямування були не до смаку тогочасним літературним критикам. Незважаючи на несприйняття як письменника, прозаїк активно сприяв збагаченню літературної періодики того часу. Життєвий шлях Осипа Турянського – зразок людської гідності, чесності та толерантності. Він був наполегливим, принциповим і цілеспрямованим у супереч усім труднощам, що їх доводилось долати.

Було з'ясовано, що художня творчість Осипа Турянського в українському літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ століття займає чільне місце. Вона характеризується жанровими, ідейно-тематичними і стильовими варіаціями, різноманітністю порушених проблем, пошуками філософського осмищення буття і місця людини в суспільстві. Це дає підстави

констатувати, що письменник займав провідні позиції на літературно-мистецькій ниві кінця XIX – початку XX століття як майстер художнього слова.

У першому розділі також було подано тлумачення понять: «стильові домінанти», «індивідуальний стиль». Ми з'ясували, що головну роль у процесі дослідження індивідуального стилю автора та мови його творів відіграють: рівень освіченості та життєвий досвід митця, обізнаність у різних галузях соціально-економічного життя, рівень загальної культури в цілому.

Нами було доведено, що індивідуальний стиль письменника визначається сукупністю мовних, стилістичних засобів, що притаманні певному автору, це відображення його світоглядних позицій у художньому творі, змалювання навколишнього світу та буття в неповторній, оригінальній формі, яку інший митець не зможе повторити. Це поняття поєднує в собі національне світосприйняття й індивідуальне переосмислення буття, що становить своєрідну взаємодію традицій і новаторства, усталені й індивідуальні авторські образи.

У процесі роботи над науковим дослідженням переконалися, що важливим показником індивідуального стилю є стильова домінанта, що визначає притаманні параметри самобутності творчого доробку митця. Стильовою домінантою може виступати будь-який елемент літературного твору, що стосується його змісту чи форми, вона також може бути і спільною для ряду творів, якщо проявляє себе постійно. З'ясували, що домінанта може бути композиційною, тобто залежно від жанрової специфіки художнього тексту може взаємопов'язувати його структурні елементи.

Можемо впевнено стверджувати, що стильова домінанта є головною ознакою стилю як у загальному значенні, так і стилю письменника при його аналізі. Це головний елемент художнього твору, який підпорядковує собі всі інші та характеризує особливості індивідуально авторського стилю, що переважають у художніх творах письменника.

РОЗДІЛ 2. ХУДОЖНЬО-СТИЛЬОВІ ІМПЕРАТИВИ ПОВІСТІ-ПОЕМИ «ПОЗА МЕЖАМИ БОЛЮ»

2.1. Жанрово-стильова специфіка твору

Твір «Поза межами болю» як визначне мистецьке явище є ідейним виразником своєї епохи. У ньому відображено глобальний злочин імперіалізму, яким була Перша світова війна. Проте на сьогоднішній день щодо визначення особливостей жанрової природи твору спостерігаємо численні дискусії багатьох літературознавців. Існує безліч суперечливих роздумів літературних критиків стосовно генологічної самобутності «Поза межами болю», що увінчалися найрізноманітнішими жанровими ореолами.

На думку українського літературознавця та критика Миколи Ільницького, «Поза межами болю» наближений до роману. У ньому спостерігається декілька сюжетних ліній, це складний за побудовою епічний прозовий твір, у якому широко охоплені життєві події певної епохи. Твір можемо назвати автобіографічним романом, оскільки автор художньо відобразив власне життя, змодельовав алгоритм поведінки людини в межевій ситуації життєвого вибору.

Проте інший літературний діяч, письменник Роман Федорів, відносить твір до повісті, стверджуючи, що він подібний до жанру роману, але з нерозгалуженим сюжетом, з охопленням незначної кількості подій та має меншу кількість персонажів [цит. за: 73, с. 15]. Через свідомість оповідача пропускається все, що відбувається з ним та його товаришами по нещастю. Час сприймається винятково як теперішній момент.

На противагу вищезазначеним думкам, відомі критики Роберт Плен та Сергій Пінчук відмічають схожість «Поза межами болю» з поемою. Ми можемо підтвердити таке переконання, адже поема – це великий за обсягом ліро-епічний віршований твір, в якому зображені значні події та яскраві характери, а розповідь героїв супроводжується ліричними відступами.

Існує ще чимало здогадок щодо визначення жанрової самобутності твору: модерна епопея, поема-симфонія, повість-поема. Проте в більшості випадків, як і за визначенням самого автора, жанром твору є антивоєнна психологічна

поема у прозі. Можемо поділяти думку письменника, оскільки розповідь у «Поза межами болю» ведеться про історичні події, а саме про Першу світову війну, про життя героїв. Усе розкривається через оцінку та сприйняття оповідача, через його думки. Можна простежити і структуру твору. Майже кожне речення починається з нового рядка, що нагадує побудову вірша. До ознак ліричних текстів відносяться безліч пунктирних ліній, крапок, тире. Тому в письменницькій практиці названі позначки характерні для творів експресіоністичного стилю.

Експресіонізм, як літературна течія, з'явився на початку XX ст. в Німеччині. Основними рисами цього напрямку є зацікавленість глибинними психічними процесами, суб'єктивізм, загострена емоційність, гіпербола, письмо, позбавлене прикрас, схильне до монохромності чи до підкресленого контрастування барв, мотивів тощо [24, с. 220]. У творах експресіоністичного напрямку світ зображений за допомогою страху, страждань, смерті, відчаю. Найвизначніші представники експресіонізму: В. Варфель, Л. Франко, М. Брод [24, с. 221]. В українській літературі ознаки цього стилю помітні у творчості В. Стефаника, М. Бажана, Ю. Клена, Т. Осьмачки та ін.

Як і в інших жанрових різновидах повісті, у творі «Поза межами болю» поряд із основними подіями, війною центральну роль відіграють почуття, переживання, емоції та думки героїв, викликані страшними явищами пекельної боротьби, у якій гинуть тисячі людей. Характерно те, що у творі відбувається поєднання ліризму з достовірністю та документальністю подій. Дослідники з'ясовують домінантні стильові особливості прози Осипа Турянського, акцентуючи увагу на сюжетно-композиційній чіткості, стислості розповіді, ліричних портретах та пейзажах, майстерній психологічній характеристиці героїв і подій, гуманістичному пафосі творів.

У повісті-поемі письменник наголошує на тому, що війна спотворює і психіку, і тіло людини. Зображення тіла стає провідним мотивом усього твору: *«Після довгого мовчання вони глянули на труп товариша. Лежав висохлий, тонкий, наче тріска. Його грудна клітка наче роздерла блідо-зелену шкіру, і*

ребра дивилися сумно, наче голі жебраки, на чорний, понурий світ. Набряклі фіолетові ноги й руки відбивали дивно й лячно від цілого тіла. І його посиніле лице опухло» [73, с. 89].

Можна помітити, що у творі «Поза межами болю» наявна певна кінематографічність побудови. Повість складається з декількох частин: «шлях смерті» – зображення полонених, які йдуть через засніжені албанські гори; «танець смерті» – це танець на виживання, герої до останніх сил танцюють навколо куща, щоб з одягу померлого запалити вогонь і погрітися; «країна Сонця» – затьмарена свідомість обездолених, марення про щасливу державу, духовність і гармонію у світі; «Різдвяні свята» – візія оповідача, який спостерігає у вікна свого дому, як його дружина і діти зустрічають Святвечір; «пісня вічності» – доживаючи останні хвилини, сліпий Штранцінгер виконує пісню, яка є своєрідним гімном людяності; «мандрівка мерців» – епізод, у якому виснажені, як морально, так і фізично, полонені знаходяться далеко від реальності, від теперішнього часу в іншому ірреальному світі.

Повість-поема «Поза межами болю» за своїм змістом є складним твором для сприймання, проте ще більше його ускладнює використання різноманітних художніх троп. Щоб передати весь жах зображуваних подій, автор досить точно використовує оксюморон *«Ідуть живі трупи людей по трупі природи»* [73, с. 44]. Сама природа ніби знущається над чоловіками, своїми похмурими барвами вбиває їх морально. У творі «Поза межами болю» риси психологізму досягаються за допомогою різноманітних засобів і зводяться до аналізу почуттів, думок та переживань героїв. Вони проявляються у формі роздумів оповідача або у формі самоаналізу персонажів, або у відображенні їхніх учинків, жестів, поведінки тощо.

Автор використовує прийом «рваного тексту», який чітко відображає характер пережитого. Власне, травматичний досвід, пережитий протагоністом, близький до автобіографічних деталей самого автора. Манера і характер мовлення підсилюють цю, так би мовити, оповідь: *«Я й мої товариші впали жертвою жахливого злочину. Це був злочин, якого люди і природа*

допустилися на нас, і який і нас приневолив стати злочинцями супроти духа людства. І судилося нам пройти за життя пекло, яке кинуло нас поза межі людського болю – у країну божевілля і смерті» [73, с. 42].

Письменник влучно використовує порівняння, щоб передати всю складність зображуваних подій, щоб читач зрозумів, у яких моторошних умовах довелося побувати головним героям: *«Наче згряя роз'ярених звірюк, випущених із прив'язі, товпляться, клубляться, спихають себе вниз і одні за одними женуть у шаленім бігу та б'ють громами верхи гір, які стоять їм на шляху» [73, с. 109], «і спокійні ці хмари, як німе прокляття, непорушні, мов скелі, невблаганні, як доля» [73, с. 44], «і біліють, мов срібні острови серед сірого моря мряки, верхи гір, ... як величезні могили всього буття» [73, с. 44].*

У творі використано чимало зразків прикладок, які увиразнюють мову, надають повісті більш грайливого звучання: шелест-зітхання, гори-велетні, облаки-страхіття, пилинка-душа, голос-шепіт. У зображенні подій автор застосовує гротеск, поєднання протилежного, змішуючи прекрасне і потворне – жагу життя усіх солдат і пропозицію Сабо вдатися до людоїдства, реальні картини і видіння. Герої твору постійно перебувають у межевій ситуації. Для вирішення загальнолюдських питань персонаж має вступити в боротьбу з сильними й водночас жорстокими обставинами життя, проте з часом обставини виявляються набагато сильнішими за людину.

Осип Турянський, пишучи свій твір, використовував чимало синонімів до одного лише слова, яке стає пророцтвом для головних героїв, – смерть. Митець писав: біль, безодня небуття, божевілля, туга, безнадійність, душевне озвіріння, страждання. Упродовж усього твору ми зустрічаємо риторичні питання, на які персонажі просто неспроможні знайти відповідь: *«Багато людей утратило ясну свідомість того, де вони, звідкіля й куди вони йдуть?» [73, с. 48], «Хто з нас пожертвується добровільно для других?», «Чи це чудо – чи смерть?» [73, с. 100].*

Велику роль відіграють і риторичні оклики, вони вказують на останню волю чи розчарування в житті. *«Упасти, впасти, впасти трупом на місці або*

скочити у провалля!» [73, с. 56], «Ні, я мушу жити!» [73, с. 57], «Тут на тебе жде могила!» [73, с. 115]. Проте більшої уваги заслуговують риторичні звертання. Знедолені з останніми силами звертаються до своїх товаришів, рідних, обіцяють пам'ятати про них, не забувати. У когось із героїв у думках постають образи найдорожчих людей, тому й останні слова присвячені їм.

Емоційне навантаження на читача справляє опис природи. Саме ці картини відіграють чи не найголовнішу роль у творі. Описуючи все те, що оточує знедолених, письменник використовує тільки темні кольори: «Чорні хмари закрили заздрісно сонце і блакить неба й повисли над ними, як велетенські чорні крила всесвітнього духа знищення», «чорне море хмар на небі глядить понуро на сіре море хмар над землею» [73, с. 44]. Здається, що небо звалиться на землю і зруйнує все. Єдине, що може їх розрадити, – сонце. Воно є символом життєвої сили, переродження, віри в краще, але за сірими скам'янілими хмарами його не видно.

Із сонцем пов'язаний і символ вогню. Вони обидва дають тепло. Але, щоб розпалити це вогнище, треба одяг одного з товаришів. Доки горить вогонь, доки існує життя. І щоб вирішити, чий одяг буде спалено, чоловіки влаштовують танець: хто перший впаде і не встане, той – слабший за всіх. «Як перекотиполе, гнане бурею, як соломки на хвилях розшалілого моря, так кидалися людські тіні в дикім танці життя і смерті» [73, с. 64]. Цей «танець смерті» символізує волю до життя, прагнення залишитися на цьому світі.

Ще одним символом у творі є скрипка. Її носив із собою сліпий Штранцінгер. Скрипка була його очима, проте чоловік спалює свій інструмент, щоб зігратися. На цій скрипці він востаннє грає пісню життя, яка несе за собою певне смислове значення: «І у тьму їхніх душ, і в мертву пустоту замогильну полинула пісня сліпої людини, як сон, що вже ніколи не присниться; як тепла кров, марно пролита; як мандрівка від колиски дитини через сонячні хвилі, через бурю життя людських тіней у незнану, темну вічність; як холодна смерть ... , здавалося, що скрипка сліпого співала пісню вічності і пісня прощалася з життям ... » [73, с. 100].

Своєрідним символом є образ сина і дружини оповідача. Вони не покидають його, переслідують у мареннях. Саме ці рідні образи рятують чоловіка від загибелі. Символічним є звертання чоловіка до сина. У цих словах простежується безмежна любов батька до своєї єдиної дитини. *«Я цілую твою маленьку головку, мій сину, й желяю тобі, щоб ти ніколи не зазнав долі свого батька ... Мати скаже тобі, що твій батько згинув на війні, і ти будеш із пошаною згадувати моє ім'я ... Будь здоров, сину мій, – навіки»* [73, с. 78]. Оповідач хоче, щоб його син завжди пам'ятав та не забував про батька. До речі, про зовнішність жінки оповідача у творі не згадується жодним словом. Досить цікавим виявилось те, що оповідач стільки марить своєю сім'єю, дружиною, але жодного разу не описав зовнішність коханої жінки. Під час «танцю смерті» авторові замість куща ввижається мати з дитиною: марення, що спричинило його загадкове виживання.

Сприйняття героями природи злило в єдиний нерозривний потік їх переживань та усвідомлення себе у світі та суспільстві. Не лише кольори, а й відтінки, світлотіні, ускладнена метафора відіграють у повісті-поемі значну роль. У творі використані зорові та слухові образи, які зливаються та утворюють єдину картину-страхиття та безвиході: *«Серед понурого рокотіння громів стогнало небо й гори, наче в передсмертних судорогах. Мов смертельно ранена звірюка, вихор кидався на них, ... Затремтіло небо, задрижали гори. З безупинним гомоном громів, з жахливим стогоном незбагнених голосів по безоднях змішався нагло новий, жахливий звук. Спершу яскравий і порожній, опісля глухий і глибокий, то знов протяжний, понурий, як роздертий голос трембіти: виття вовків. Вся та пекельна симфонія жахливих звуків відбирає всім останню іскру ясної думки»* [73, с. 121].

Проте найстрашнішим та найтяжчим для читача може бути тільки зовнішність персонажів, яку змальовує Осип Турянський. Герої ледве пересовуються, вони безсилі, легенький одяг не захищає їх від лютого холоду албанський гір. *«Тіло з них майже зникло. Останки обшарпаного одіння висять на них, мов купа брудного й замерзлого лахміття на кістках. Ноги,*

опухлі з голоду, ... замість щік дві ями, мов дві глибоко розкопані могили. Лице покрите, здається, не шкірою, лиш якоюсь чорно-сірою, землистою поволокою, що схожа на пліснь у грибів. На лиці кожної людини довга борода, розкуйовджена, помервлена, як помарнілий, розтоптаний бур'ян на розораній скибі. Очі сховалися глибоко в лобі» [73, с. 18].

Отже, «твір болю» став центральним у вияві жанрово-стильових домінант Осипа Турянського. Жанрова своєрідність «Поза межами болю» засвідчує ознаки повісті. Крім цього, погляди дослідників сходяться на одній думці про вияви ліричного начала у творі. Тоді розглядати повість-поему можна і за стильовою специфікою, адже експресіонізм знайшов своє відображення саме в ліриці, пізніше – у прозі. Тому різні літературні жанри (чи це романи, чи оповідання) можуть мати ліричний характер.

2.2. Художнє моделювання внутрішнього світу героїв

Семеро товаришів, побратимів потрапили у страшні обставини війни. Вони знаходяться перед страшним вибором: або свобода, вижити ціною чужого життя, або гуманізм і разом терпіти до кінця. Героїв об'єднують не інтереси по життю, не тільки спільне горе, але і взаємодопомога, дружба та братерство: *«Ось тут між нами заступлені народи, котрі так себе ненавидять і поборюють. А проте ми, їх сини, відчуваємо себе тут наче брати. Ми тут уже здійснили ідеал братської прихильності і любові»* [73, с. 12]. Безумовно, така авторська ідея показує, до чого привела війна, засуджує тих, хто в цьому винен, хто спричинив такий вселюдський колапс, закликає народи до порозуміння та любові.

Художньо моделюючи образи, письменник вдається до використання низки художніх засобів: епітетів, метафор, порівнянь, що допомагають відтворити в уяві образи полонених різних національностей, яким судилося пройти через важке випробування долею. Твір Осипа Турянського «Поза межами болю» написано в реалістичному ключі, тому важливими чинниками

його аналізу є історизм, психологізм, які керують поведінкою та діями головних персонажів.

Безперечно, кожен із полонених зазнав важкого як морального, так і фізичного спустошення. Найслабшим із них виявився серб Бояні. Він досить наївний, у його поведінці є щось невпевнене та дитяче. Бояні – дуже дивна людина, *«...наслідком різних неприємностей в Албанії забула своє ім'я»* [73, с. 61]. Герой найбільше з усіх піддається паніці. Останньою краплею його терпіння став «танець на виживання». Не маючи більше сил і бажання боротися за своє існування в цьому жорстокому світі, він розплакався. Найбільше в цей момент чоловікові хотілося побачити свою матір: *«Мамо моя! Де ти?»* [73, с. 66]. Всередині в нього все обірвалося, свідомість не може сприймати реальні речі. *«Замість зачерпнути води в шапку або в пригорщу, він цілий шубовств у воду! Ми його витягнули, але він забув забрати з води своє ім'я»* [73, с. 61].

Серб першим не витримує випробувань долі, першим падає в «танці за життя». У нього почалися марення, він просто втрачав розум: *«Він простяг руки до далекої блідо-синьої мраки й почав кликати: – Пальмо, пальмо!... Вже рік я тебе не бачив... Як я тішуся тобою!.. Хтось під пальмою на морі... Човен відбиває від берега... в нім сидить... – боже!.. – моя мати! Гляньте!.. Вона пливе прямо до мене... »* [73, с. 68]. Чоловіка хвилювало зовсім інше. Він переживав за матір, не хотів, щоб вона турбувалася про свого сина. Тому Бояні попросив товаришів передати жінці, що її син помер *«... у теплій хаті... на білій постелі...»* [65, с. 69]. Останнім у його уяві постає образ матері, з якою Бояні прощається і, закривши очі, засинає: *«Його мати таки прийшла до нього»* [73, с. 69]. Чоловік відійшов у інший світ, але на його обличчі була усмішка, яка свідчила про те, що людина була щаслива. Так і визначили герої найслабшого в «танці смерті». Полонені зняли з мертвого серба одяг і розпалили вогонь. Досить влучними виявилися слова одного з них: *«Прокляте те життя, в котрому слабший мусить згинати, щоб дужчий міг жити»* [73, с. 71].

Не менший біль відчуває мовчазний австрієць Штранцінгер. Війна позбавила його очей, він втратив матір, а дівчина кинулась у річку. Проте молодий інтелігент не загубив свої гуманні якості. Осип Турянський пише про героя твору: *«Якби я був можновладцем, царем, богом, я впав би в порох, у сніг, у болото на землю перед оцією людиною на дні буття, цілував би їй ноги й руки і прохав би її прощення за всі безмірні муки, в які я її кинув своїм самолюбством і жорстокістю!»* [73, с. 74]. Це та людина, яка здатна пожертвувати своїм життям заради інших. Він вірить у краще і світле майбутнє. Єдиною розрадою чоловіка була скрипка. *«Його скрипка – це було все, що воєнна доля йому лишила»* [73, с. 50]. Вона була очима полоненого, його провідником. Але саме цю річ Штранцінгер кидає у вогонь із думкою віддати все задля єдиного спасіння.

Австрієць грав на скрипці тільки в найтяжчі свої моменти, у хвилини найбільшого душевного знесилення і болю. І саме тому у вирішальні миті свого життя в цьому жорстокому світі він грає останню пісню: *«І перші її звуки були уривані, захриплі, порожні, наче б вона сердилася за те, що їй не дають супокою ... і в мертву пустоту замогильну полинула пісня сліпої людини, як сон, що вже ніколи не присниться ... »* [73, с. 100]. Це була прощальна мелодія із життям, із такими ж зневіреними товаришами, з якими його зіштовхнула доля. *«І на крилах пісні душі полетіли ... скрипка сліпого співала пісню вічності і пісня прощалася з життям ...»* [73, с. 100]. Це була могутня пісня за свободу, гімн людському і великому в кожному з них. Штранцінгер завжди вірив, що гарна і добра людина має бути щасливою, тому на його шляху було більше саме таких людей.

Товариші ставилися до австрійця з повагою, але із жалем. Вони не могли уявити, як жити сліпій людині і взагалі нічого не бачити: *«Чи сліпий живе ... Його дух не живе вже тут. Він ширяє вже далеко від нас... поза межами болю»* [73, с. 93]. Найбільше знедоленого оберігав Оглядівський. Він намагався своїми холодними, зимніми долонями зігріти руки австрійця. І коли сльози Оглядівського впали на руки Штранцінгера, він відчув тепло, *«його*

сліпі очі довго дивилися на мене, і здавалося, що промінь світла впав на його обличчя» [73, с. 105]. Останніми словами австрієць виголосив те, про що завжди знав: *«Є сонце в житті!»* [73, с. 105]. І решта знесилених чоловіків зі здивуванням та пошаною дивилися на замученого страшним болем Штранцінгера, слова якого були *«щось ясніше світла, дужче сліпої сили божевільних стихій, святіше всіх богів»* [73, с. 105]. Сліпий покидає цей світ щасливим, не відчувши більше болю, холоду та страху. Так полонені втратили ще одного товариша, який вірив у прекрасне і світле життя.

Ще одним нещасним героєм виявився поляк-шляхтич Пшилуський. У нього є дружина й діти, за якими дуже сумує, але його душа травмована, вона розривається від туги та болю, адже кохана жінка зрадила чоловіка. *«Ця жінка знищила життя моїх дітей... Вона цілувалася з коханцем на їхніх очах ... Вона затроїла їх ангельські душі їддю брехні..., гнилі...»* [73, с. 111]. Цей замучений нагадує дитину, він слабкий і в будь-який момент може розплакатися. Чоловік бажає пожертвувати собою заради інших. Найбільше Пшилуського здивували слова товариша: *«Коли з тебе мужчина, чоловіче, то ніколи не плач!»* [65, с. 66]. Проте це не допомагало знесиленому поляку. Він не міг боротися за життя, не вистачало ні сил, ні волі. Невірність дружини підірвала його моральний і душевний спокій, залишила в серці глибоку рану. Чоловік не може знайти собі місця, він у постійних роздумах, *«йому все байдуже: і небо, і хмари, й безодні, і кожний товариш!»* [73, с. 106]. Герой починає чути і бачити щось незвичне. Природа ніби перебуває в одному стані зі слабким полоненим: *«Хай цю заляту тишу роздеруть блискавки! Хай її розіб'ють громи! Хай тільки не чуємо оцього жахливого, понурого крякання! Воно оковує новим морозом останок нашої душі. Роздирає стриж у костях»* [73, с. 107]. Пшилуський не усвідомлює, що з ним відбувається. Він думає про дітей в останні хвилини, хвилюється за них: *«Дітоньки мої! Чому я вас не бачу? Чому не прийдете до свого батька? Ангели, сирітки мої! Хто вас увечері спати покладе? Хто вам уранці кучерики розчесе?»* [73, с. 112]. Герой не чує нікого навколо себе, лише спогади, що залишили на душі свої відбитки. Уже, не

розуміючи нічого, Пшилуський все ж таки говорить слова, які не зміг сказати раніше своїй дружині: *«Я все їй... прощаю перед смертю... їй злочину матері супроти дітей не можу простити»* [73, с. 111]. У ці хвилини хтось із полонених помітив, що вогонь гасне, як і погасли очі та серце Пшилуського. *«Його душа вже вибиралася на шлях нового, незбагнутого тепла й сонця»* [73, с. 112]. Він помер із думкою про дітей, які не дізнаються, що їх батько сконав серед тяжких зимових албанських гір.

Доктор Добровський – інтелектуал, освічений, вихований та найрозумніший серед чоловіків. Про себе він говорить: *«... людина, що не робить собі нічого ні з голоду, ні з холоду, ні з життя, ні зі смерті ... »* [73, с. 60]. Українець за походженням, сильний та гордий, але його не полишає думка про те, що кохана жінка зрадила його. *«І ви кинулись на шию гладенькому галапасові, котрий ніколи навіть пороку не нюхав. Тямите, як я, загартований жовнір, плакав перед вами? А ви відповіли на мої сльози: – Іди собі до чорта!»* [73, с. 67]. Добровський – чесний, говорить те, що думає, але песиміст. Чоловік гнівається на весь світ, навіть на своїх рідних. Йому не притаманна ситуація, що трапилася з усіма народами: *«Сучасна війна обнизила людей до рівня найдикіших звірів. Найдикіше озвіріння обхопило тих мужчин, які ані разу не конали в огні боротьби»* [73, с. 79]. Добровський має великодушне серце. Він постійно іронічно висловлюється щодо соціальних та політичних проблем. Проте чоловік не бажає повертатися назад в озвірілий світ, оскільки *«тяжко конати серед грому гранат, серед голоду й холоду, а ще тяжче жити серед нікчемності й хамства сучасних людей»* [73, с. 81]. Серед усіх полонених українець фізично найдужчий. Відчуваючи свою силу та міць, інколи він зверхньо ставиться до товаришів і кепкує з них, та все ж таки підтримує їх. Він рятує Сабо від стрибка у прірву, *«скочив за ним і вхопив його за руку»* [73, с. 87]. Добровський не вірить у те, що добро переможе зло, хоча він ненавидить і не терпить все потворне та зле. Саме він організовує під час танцю навколо вогнища бал. Але згодом чоловік, який підбадьорював інших, слабшає: *«Щось мокре тиснеться мені до очей»* [73, с. 120]. Він втрачає сили і

прагнення жити далі: *«Я не тужу за ніким ... Та найбільш болюче те, що в людській душі погасло світло ідеї»* [73, с. 79]. Останніми словами полоненого були філософські роздуми про перемогу життя над смертю: *«Коли у темі і в хаосі, в якому ми мучимося, тліє іскра якої-небудь ідеї, то твоя огненна любов до життя й до його вищих цінностей переможе смерть»* [73, с. 120]. Герой побажав товаришам доброї ночі, підібгав під себе коліна і заплющив очі. Добровський відійшов тихо та без страждань.

Жорстокий та грубий угорець Сабо, *«великий і небезпечний заведія...»* [73, с. 61], відчуває свою силу над слабшими людьми. Чоловік висловлюється грубими, лайливими словами. Вважає себе нещасним, бо не має рідних та близьких людей. Із великим нетерпінням чекає, поки найслабший впаде в «танці смерті», щоб з його одягу розпалити вогонь. Сабо – активний песиміст. Відібравши в сотника гроші, він починає їх їсти, пояснюючи, що таким чином *«несамовиту люті і радість чую при роздиранні цих онуч. Мені здається, що я нищу, мордую всю ту світову зволоч, всю грошеву й к-ську господарку, через яку ми тут мусимо так нужденно здихати!»* [73, с. 83]. Розгнівавшись, герой волів кинутися у прірву, проте товариші не дали цього зробити.

Усе навкруги гнітило, з'їдало із середини душі угорця. Бажання помсти, відчуття болю і гніву обернулося проти чоловіка і поступово забиравало його моральні і фізичні сили. Коли всі полонені страждали від голоду, саме Сабо запропонував з'їсти тіло померлого товариша Бояні, який лежав поряд. Ніхто не підтримав його ідею. Сам угорець не вбачав кращої думки: *«Я, правда, волів би їсти мертвого ведмеда, ніж мертву людину, але не з чутливості, тільки із-за ліпшого смаку; мені жаль, що не можу служити вам чимось ліпшим, однак у біді й чорт навіть мухи їсть. Та ба! Тут і мух немає»* [73, с. 95]. Життя ставить такі виклики, що треба боротися і виживати. У Сабо немає вибору і тому, щоб врятувати себе, він ладен з'їсти людину. Та все ж таки чоловік відрізав шмат м'яса від трупа, але так ніхто і не наважився його спожити.

Поступово Сабо втрачає сприйняття реальності, починають з'являтися марення: *«Батько... кличе... батько кличе...»* [73, с. 108]. Життєвої сили та

напору полоненого не вистачило, щоб упоратися з викликом долі: *«Його наскрізь посиніле обличчя і його широко отворені очі й уста остають нерухомі...»* [73, с. 123]. Сабо залишає цей світ, навіть у смерті він всіх проклинає: *«Всі – прокляті»* [73, с. 123].

Сабо – найсвітліший серед усіх полонених, лагідний, м'який, *«сентиментальний молодик»* [73, с. 61]. Він покинув своїх батька і матір. Дуже хвилюється за них: *«Я так хочу жити. Не для себе, а для родичів і для науки».* [73, с. 92]. Чоловік любить своє життя, воно гарне, і вважає, що *«доля сама вирішить, кому з нас найскорше вмерти»* [73, с. 55]. Ці слова зачепили товаришів, бо їм потрібно самотійно боротися за життя, а не чекати примхи долі. Тоді було вирішено влаштувати *«танець за життя»*. Коли Сабо запропонував з'їсти труп товариша, саме Ніколич змусив інших полонених задуматись над людиноїдством і відмовитися від нав'язливої ідеї: *«Хай згину, а людського тіла не буду їсти, й ніхто з вас не їстиме!»* [73, с. 98]. Ці слова були першою перемогою людського духа над звіриними інстинктами.

Згодом Ніколич, як і всі інші чоловіки, втрачає свідоме розуміння того, що відбувається. Блідий серб тихим тремтячим голосом намагається заспівати останню в його житті пісню і виконує колискову. У небі в цей час розігралася жахлива картина: грім і блискавка, що загнали зневірених чоловіків у глухий кут, відображали їхні почуття та стан. Дивлячись на палаюче небо, ехом рознеслися слова Ніколича: *«Товариші, моя мати правду сказала... Чуєте?.. Над нами круки кричуть...»* [73, с. 107].

Оглядаючись навколо себе, чоловік бачить трупи і йому стає на душі важко. Герою незвичне таке становище мерців, боязко серед них. Серб чує дивні голоси: *«Чуєте? Хтось плаче... Я чую... хтось плаче... Він далеко від нас... стоїть на зеленій мураві... в ясному сяйві... він видить нас... він плаче...»* [73, с. 114]. Але це лише в його свідомості. Чоловік не витримує такого гнітючого тиску і з останніх сил викрикує: *«Я хочу жити... Хтось поклав мене живцем у могилу... Я не останусь в труні... Тут у могилі зимно... Сумна моя душа в могилі... Я хочу жити... »* [73, с. 116]. Проте ці слова залишилися

нездійсненими і замучений Ніколич полишає товаришів, які ще чекають на свою долю серед засніжених гір.

У повісті-поемі оповідач є прямим учасником того дійства і жаху, що кинуло знедолених *«поза межі людського болю – у країну божевілля й смерті»* [73, с. 10]. У творі досить чітко простежується вираження боротьби внутрішнього і зовнішнього Оглядівського. На перший план виходять його думки, емоції, переживання, психічний стан, сприйняття себе і навколишнього середовища. У «Передньому слові» оповідач, розуміючи безвихідь становища і власне всю трагедію, здатний до глибинних філософських міркувань про антигуманність імперіалістичних злочинів: *«Це був злочин, якого люди і природа допустилися на нас і який і нас приневолив стати злочинцями супроти духа людства»* [73, с. 42]. Саме так полонений акцентує увагу на експресіоністичній настроєвості змісту твору. Уже першими словами Оглядівський приголомшує та зацікавлює читача сміливою думкою: *«Я й мої товариші впали жертвою жахливого злочину»* [73, с. 42]. Оповідач жалкує за своїми братами, з якими довелося випробовувати це пекло. У його уяві постають образи загиблих однопумців, він не може викинути з голови *«обличчя живих трупів»* [73, с. 42], не може позбутися *«голосу із того світу»* [73, с. 42]. Проте ці картини залишаються ілюзією, примарами.

Оглядівський – це багатогранний та незвичний образ. Через його уста і думки проходять авторське бачення світу, життя і смерті. Осип Турянський виступає прототипом оповідача, адже письменник пройшов через такі ж випробування. Цей герой заглиблений у собі, ідеаліст, щирий, його душа оповита теплом. Українець досить доброзичливий із кожним із товаришів. Найбільше його побратимів здивувало і зворушило те, що коли Оглядівський знайшов у своїй кишені маленький шматочок хліба і цукру, то розділив його на всіх, бо не думав тільки про себе.

Оповідач – фізично слабкий. Він бачив, як на його очах помирали інші, замучені від страждань, полонені. Але самому Оглядівському судилося вижити. Він не зосереджувався на своєму стані в таких жорстких умовах, а

вижив лише тому, що думав про сина і дружину. Українець зміг перемогти смерть, бо марив своєю родиною, мріяв її побачити. *«Мрія понесла мене далеко-далеко. Святий вечір ... Моя дружина і мій маленький син у родичів ... В великій, теплій кімнаті ялинка ...»* [73, с. 88]. Навіть у звичайному корчі він бачив свою кохану жінку. *«Це не корч! ... Це моя дружина і мій син! ... Вона вирятує мене і всіх нас від смерті»* [73, с. 117].

Вже втрачаючи сили і зв'язок із реальністю, Оглядівський прощається з усіма: *«Будьте здорові, всі близькі й далекі. Добраніч тобі, моя старенька мамо ... Ти нічого не винна»* [73, с. 120]. Але українець не міг полишити родину, адже на ньому лежить відповідальність як турботливого батька і люблячого чоловіка, так і захисника родини. Можливо, Оглядівський вижив тому, що в нього склалося щасливе подружнє життя і теплі спогади не давали бути слабким. Він мусив жити заради близьких, для сина. У найтяжчі моменти герой звертається до цих двох образів, які стають особливими символами полоненого.

Коли оповідач залишився сам-на-сам серед трупів товаришів, він не знав, що робити: *«Чую якийсь несамовитий регіт і могильний голос, який усе вбиває: – Ти ще живеш? ... страждаєш? ...»* [73, с. 123]. Чоловік застряг серед лютого холоду між гір, він – один, поруч немає нікого живого, думки змішуються. Востаннє Оглядівський згадав сім'ю: *«Сиджу в зеленому садку ... Приходить до мене мій маленький син і веде за руку матір. Мати стає за мною й затулює мені очі руками, а дитина так сердечно при цьому сміється!»* [73, с. 124]. Це були останні думки оповідача. В очах у чоловіка темніє, він втрачає свідомість, здається, ніхто і ніщо не допоможе. Але доля зжалася над ним. Товариш Василь Романишин рятує непритомного українця. Перші слова і думки після повернення до тями були лише про тих, чиї образи не покидали Оглядівського увесь час: *«Де вони... обоє? ... – Вони живуть і ждуть тебе»* [73, с. 127]. І чоловік дозволив собі проронити сльози. Він – живий, він – щасливий!

Отже, у творі Осипа Турянського «Поза межами болю» відображено практично всі типажі полонених Першої світової війни минулого століття. Герої твору до останніх моментів життя залишалися людьми. Вони помирали з усмішками на вустах, бо звільнилися від тяжких мук полону. У кожного з них було своє життя, своя дорога, але війна з'єднала і перетнула долі чоловіків. Вони намагалися підтримати один одного і жити далі. Кожен із них був зі своїми думками, емоціями, переживаннями. Вогонь, який удалося розпалити, зігрівав полонених, але не грів душу. Герої шукали спасіння в очах один одного. Остання пісня Штранцінгера виявилася останнім акордом їхнього життя. Погас вогонь і згасли очі приречених на смерть бідолах. Лише Оглядівський залишився, який зміг донести і підтвердити, що може все перебороти, що життя вічне, неперехідне.

Висновки до Розділу 2

Осип Турянський є талановитим письменником кінця XIX – початку XX століття. Чільне місце серед його творчого доробку відводиться повісті-поемі «Поза межами болю», яка є ідейним виразником своєї епохи, відображає події Першої світової війни. Дослідники творчості письменника не мають одностайного визначення жанрової самобутності твору. Ми поділяємо думку самого автора про те, що за жанром твір – антивоєнна психологічна поема у прозі, адже сюжет зображує історичні події війни та життя головних героїв. Усі події розкриваються через оцінку та сприйняття оповідача. Незвичною є структура твору. Майже кожне речення починається з нового рядка, що нагадує побудову вірша.

На першому плані у творі відводиться увага почуттям, переживанням, емоціям та думкам героїв, що викликані страшними явищами пекельної боротьби, у якій гинуть тисячі людей. Можемо відзначити, що в «Поза межами болю» наявна кінематографічність побудови, оскільки твір складається з декількох частин. За змістом повість-поема є складним для сприймання, про що говорять використання художніх троп, які увиразнюють художній текст та підсилюють вплив на читача. Автор вдається до застосування епітетів, метафор, порівнянь, оксюморона, щоб передати жах зображуваних подій. У «Поза межами болю» використано зразки прикладок, які увиразнюють мову, надають повісті більш грайливого звучання.

Можемо стверджувати, що повість-поема відзначається своїми образами-символами, які дають надію на свободу, краще та світле майбутнє: сонце, вогонь, скрипка, дружина з сином. Осип Турянський майстерно змальовує стан природи у час нестерпних страждань героїв. Природа разом із полоненими переживає тяжкі хвилини морального та фізичного знесилання. У творі наявні зорові та слухові образи, які зливаються та утворюють єдину картину страху та безвиході.

Дослідивши образи головних героїв твору, зауважимо, що вони постійно перебувають у межевій ситуації. Кожен із них повинен вирішити: боротися за

свободу чи конати серед засніжених албанських гір. Недаремно письменник вказав на національності сімох солдат-полонених: серби, українці, угорець, австрієць, поляк. Така згадка про нації говорить про те, що війна може зачепити будь-яку державу і в боротьбі за своє життя представники різних народів знаходять спільне, можуть взаємодіяти між собою, потрібно лише залишатися людьми.

Повість-поема Осипа Турянського написана в результаті реальних подій, тому важливими його аспектами є психологізм та історизм, що керують поведінкою та діями героїв. Все ж таки до останніх моментів життя чоловіки залишалися гідними людьми. Вони помирали з усмішками на обличчі, бо звільнилися від тяжких мук полону. У кожного з них було своє життя та своя дорога, але війна з'єднала їх і змусила разом пройти через важкі випробування долі.

У Розділі 2 проаналізовані особливості художнього моделювання внутрішнього світу персонажів повісті-поєми «Поза межами болю». Акцентовано увагу на художніх засобах, які дали можливість автору найбільш точно і переконливо відтворити внутрішній стан героїв твору.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ПОВІСТІ-ПОЕМИ ОСИПА ТУРЯНСЬКОГО «ПОЗА МЕЖАМИ БОЛЮ» У СТАРШІЙ ШКОЛІ

3.1. Особливості індивідуальної поетики Осипа Турянського на уроці української літератури в 11 класі

Кожен учитель має значний багаж можливостей та методів зацікавлення учнів літературою, а головне – призвичаїти їх до читання книжок. На сьогодні пріоритетним завданням освіти є питання розвитку читацької компетентності, виховання освіченої інтелігентної молоді з розвиненою уявою та креативним мисленням. Існує багато шляхів залучення школярів до вивчення літературних творів та виявлення читацького інтересу. Це можуть бути уроки-подорожі життєвими віхами письменника, інсценізація уривків твору, літературні вечори, екскурсії до музеїв, пов'язаних із життям та творчістю автора.

Винятковий інтерес в учнів під час вивчення твору викликає розгляд семантики, функцій художніх тропів та їх структури в тексті. Головним чином, крізь призму зображальних засобів формується емоційно-експресивне висвітлення подій. Аналіз естетики слова, безпосередньо, забезпечує прояви індивідуального вираження автора і продукує осмислення зображеної дійсності з використанням виражальних можливостей художніх засобів. Слід звернути увагу на те, що індивідуальний стиль письменника позначається на розвитку та становленні мовних норм, а також сформованості етнічних традицій суспільства.

У методиці навчання української літератури невіддільним компонентом ідіостилю автора виступає, без сумніву, мова твору, яку письменник відшліфовує та втілює своє мистецьке кредо через змалювання дійсності. Тому, аналізуючи текст прочитаного твору, старшокласники задумуються над його ідейним змістом, смисловим навантаженням, творенням образів-персонажів. Через художню лексику (використання своєрідних лексичних одиниць, висловів, зворотів) автор проявляє свою індивідуальну творчу манеру письма.

У закладах загальної середньої освіти вчителі не повинні розкривати всі сторони письменницького стилю, учні самостійно мають зрозуміти та збагнути найхарактерніші особливості конкретного письменника. У деяких випадках школярі не можуть визначити головні риси письма окремих авторів. Це пояснюється тим, що під час аналізу літературного твору головна увага зосереджується на змісті, ідеї, проблемах, порушених письменником, тоді як способом вираження дійсності та особливостям авторського світогляду відводиться другорядна роль.

Індивідуально-авторська манера має прояви в різних літературних жанрах, тому говорити про специфіку стильового напрямлення митця можемо тільки спираючись на стильові ознаки його творів. Така проблема виявлення творчої самобутності автора може вирішуватися тільки в 10-11 класах, оскільки старшокласники розглядають творчість письменників у контексті літературного процесу. У свою чергу, основна школа ще не має ґрунтовних теоретичних знань, умінь аналізувати та порівнювати літературні явища, факти.

Методика навчання індивідуального стилю письменника, насамперед, пропонує виділити найголовніші особливості у творчому доробку майстра слова. Звичайно, не потрібно розбирати всі слова та художні тропи письменника. Необхідно звернути увагу учнів на головні показники виявлення індивідуальності, що забезпечує різні види роботи над текстом: виявлення стилю, жанру, теми, проблем, мови твору, засоби творення характерів героїв. Процес сприймання та усвідомлення індивідуальних авторських особливостей вимагає від учнів, безперечно, вміння зіставляти та виділяти найголовніше. Слід порівнювати літературні твори однієї тематики, аналізувати тексти, у яких порушуються спільні проблеми.

У методиці навчання української літератури прийнято вважати, що роботу над вивченням індивідуального письменницького стилю починаємо на першому уроці теми і систематизуємо знання на підсумковому занятті.

Учителі-словесники можуть використовувати схеми-таблиці із самостійно визначеними рисами творчого доробку автора.

Відзначимо, що розгляд біографічних даних письменника і вивчення його індивідуального стилю тісно взаємопов'язані, адже життєві факти повністю впливають на виявлення особливих рис стилю. Відомо, що перед тим, як здійснювати аналіз художнього твору, доречно ознайомити учнів із постаттю автора. Необхідно зазначити головні події з життя письменника, але не переобтяжувати школярів датами. Також невід'ємним елементом знайомства з автором є вивчення літературної критики. Учні мають усвідомлювати, що говорили літературознавці про Осипа Турянського, як відгукувалися на його твори. Життєвий і творчий шлях письменника повинен викликати в одинадятикласників почуття людяності, співпереживання, поваги до митця. Під час підготовки до уроку вчитель, насамперед, має визначити головні елементи уроку, вирішити питання застосування методів і прийомів засвоєння матеріалу, зміст і характер завдань для школярів, засоби навчання і шляхи їх використання.

Вивчаючи життєві віхи Осипа Турянського, доцільно застосувати метод художньої розповіді, що в свою основу включає логічно вибудований сюжет, насичений емоційними елементами. Така подача інформації розрахована на виявлення в учнів моральних якостей та почуттів, що стає основою для формування читацької компетентності. Доречно висвітлити деякі захоплюючі історії з життя, у ході яких і вимальовується творча і талановита особа автора. Такі цікаві розповіді можуть пролити світло учням щодо написання автором того чи іншого літературного твору.

Учитель-словесник ставить за мету думками зануритися в місце перебування Осипа Турянського і відчувати його радощі чи переживання. Доречно висвітлити головні аспекти внутрішнього світу Осипа Турянського, тобто виявити його розуміння сенсу життя, місця і ролі людини в ньому. На етапі ознайомлення із творчим доробком письменника завдання вчителя полягає в розкритті літературного процесу та місця автора в літературі кінця

XIX – початку XX століття. Такі завдання сформують в учнів почуття поваги до особи письменника, почуття гідності, гуманізму. Рекомендуємо підготувати до уроку портрет митця, видання його твору.

На цьому етапі доцільно запропонувати старшокласникам творчі завдання, які допоможуть сформувати в учнів імідж майстра слова:

1. Яким у вашій уяві постає письменник?

2. Учитель показує старшокласникам два портрети Осипа Турянського: один – до полону, другий – після. Порівняйте їх. Яким письменник на них зображений? Чи змінився він?

Саме після цього завдання між учнями, можливо, виникне дискусія. Деякі з них не побачать змін на обличчі автора до та після полону, а деякі школярі зауважать, що вираз обличчя письменника дійсно змінився. Він став виснаженим, замученим, в очах можна побачити біль та страх від пережитого.

Доречно запропонувати старшокласникам бесіду за орієнтовними питаннями:

1. Що вплинуло на формування характеру майбутнього прозаїка?

2. Яким ідеалам намагався служити Осип Турянський?

3. Якою була внутрішня потреба душі письменника?

Під час бесіди школярі дійдуть висновку, що головним для Осипа Турянського було залишатися гуманною, доброю, справедливою людиною, яка ні за яке багатство не продасть рідних людей і батьківщину. Такі творчі завдання формують в учнів увагу та інтерес до прозаїка, стимулюють пізнавальну активність, удосконалюють вміння висловлювати власні думки та дискутувати. Завдання сприяють розвитку вміння спілкуватися та виховують любов і пошану до видатних письменників української літератури.

Розуміння творчої індивідуальності митця посилюється впродовж наступних уроків, під час безпосередньо самого аналізу твору, коли головна увага учнів зосередиться на оригінальності художнього змалювання дійсності письменником. Будь-який епічний твір (чи це повість, оповідання, роман) розглядається за своїми особливостями. Тому аналіз «Поза межами болю»

бажано почати з визначення теми твору, що відображає головні події, явища реальності. Не слід вдаватися до занадто вузького чи широкого трактування теми прочитаного тексту. Її необхідно сформулювати правильно, доречніше своїми словами.

У процесі аналізу письменницького твору важливим елементом є композиція. Учні виокремлюють головні елементи структури художнього твору та пояснюють їх зв'язок. Від побудови художнього твору також залежить поняття про індивідуальну манеру письма автора: кожне речення починається з нового рядка, вживання безліч пунктирних ліній, крапок, тире тощо. Необхідно встановити причинно-наслідкові зв'язки між описаними подіями та вчинками головних героїв, з'ясувати, що їх спонукало до зображених дій. Так старшокласники зможуть простежити динаміку твору.

Наступним кроком у визначенні специфічних рис індивідуальності Осипа Турянського буде бесіда за такими запитаннями:

1. Який літературний рід притаманний для творчості Осипа Турянського?
2. У яких літературних жанрах працював письменник?
3. Чи вніс автор щось нове в розвиток жанру?
4. Чим відрізняється будова творів автора від творів інших письменників?
5. До яких композиційних прийомів вдається Осип Турянський у повісті-поемі?
6. Як автор індивідуалізує мовлення головних персонажів «Поза межами болю»? Якими художніми засобами він послуговується?
7. Який тип конфлікту описує письменник у творі?
8. Чи використовує Осип Турянський позасюжетні елементи? Які саме? Яку роль вони виконують?

Така система запитань формує в учнів логічне мислення, стимулює до активної пошукової роботи над художнім твором. Старшокласники виділяють головні особливості творчої манери письма Осипа Турянського та порівнюють його тексти з роботами інших авторів.

Ефективною вважаємо евристичну бесіду за орієнтовними запитаннями:

- Яким постає перед нами письменник Турянський?
- Чим керувався письменник під час написання твору?
- Чому різні літературні критики визначають жанр «Поза межами болю» по-різному? Це і повість, поема, роман, поема в прозі, повість-поема. До якого визначення схилиєтеся ви?
- Чи можна твір «Поза межами болю» вважати автобіографічним? Чому?

У процесі проходження виробничої педагогічної практики нами була запропонована учням творча робота, під час якої старшокласники повинні були поміркувати, яким у їхній уяві постає автор твору «Поза межами болю»? Він – справжній герой чи звичайна поневолена людина?

Подаємо орієнтовні зразки відповідей учнів.

Учень 1. У моїй уяві Осип Турянський постає освіченою, інтелігентною людиною. Нам відомо, що він захистив докторську дисертацію, здобув науковий ступінь доктора філософії. Працював учителем у школах Галичини, викладав українську мову та літературу в Перемишлянській гімназії. Пізніше одружився, згодом народився у сім'ї син.

Учень 2. Мене найбільше збентежила доля письменника. У моїй уяві він постає мучеником. У 1914 році прозаїк був мобілізований в австрійську армію й відправлений на сербсько-австрійський фронт. А наступного року потрапив уже до сербського полону. Осип Турянський ледве не помер, страждаючи від голоду та страшеного холоду.

Учень 3. На мою думку, Осип Турянський – справжній герой. Переживши пекельні випробування, які випали на його долю, він все ж таки не здається і пише свої твори. Навіть те, що його не сприймала критика, не зупинило митця. Письменник довів багатьом із нас, що, незважаючи ні на які перешкоди та заборони, треба жити та творити.

Запропоновані запитання розвивають творче мислення школярів та здатність висловлювати власні думки. Учні всіляко намагаються спростувати чи підтвердити погляди літературних критиків стосовно постаті Осипа

Турянського. Одинадятикласники показують рівень засвоєння життєвих принципів митця та його психологічного стану під час перебування в полоні.

У ході дослідження виявили продуктивною вправу на визначення стильових ознак повісті-поєми «Поза межами болю». Учні разом із учителем окреслюють головні риси стилю, а саме:

- від якої особи йдеться розповідь у творі;
- драматизм, психологізм;
- наявність / відсутність авторської оцінки дійсності;
- лаконізм зображення подій;
- використання художніх деталей;
- часопростір у творі;
- застосування алюзій, асоціацій;
- символіка зображених образів чи деталей;
- тло подій;
- зорове та слухове навантаження опису навколишнього дійства.

Пошукова робота над текстом формує в учнів самостійне опрацювання прочитаного твору, вчить виділяти головне в ньому та акцентує увагу на визначенні стильових характеристик літературного тексту.

Під час вивчення твору «Поза межами болю» вважаємо доречними й ефективними завдання на визначення особливостей художньої мови повісті-поєми з метою виявлення індивідуальної манери письма. Учні можуть здійснити стильовий чи сюжетно-композиційний аналіз та виявити художні тропи твору. Учитель, у свою чергу, запропонує розв'язати такі завдання:

1. Яку роль відіграє пейзаж у творі? Наведіть приклади.
2. Пояснити роль тропів у повісті (на прикладах).
3. З якою метою автор використовує оксюморон на початку твору?
4. Чи є в повісті-поємі символічні образи? Які саме? Яку роль вони відіграють у житті персонажів?
5. Прочитайте опис зовнішності героїв та поясніть, що змушує їх так виглядати?

6. Знайдіть у творі зорові та слухові образи. З'ясуйте їхню роль. До якого стилю ці образи відносяться?

Пропонуємо на уроці української літератури учням вирішити проблемні завдання:

— Розкрийте особливості характеристики головних персонажів «Поза межами болю». Зверніть увагу на художні деталі, за допомогою яких письменник створив образи.

— Поясніть смислове навантаження образів-символів у творі. Через що або кого автор репрезентує символи в повісті-поемі?

— Визначте ідейно-художню роль сірого, похмурого тла, на фоні якого відбуваються події. За допомогою яких засобів Осип Турянський зображує масштабність трагедії?

Безумовно, проблемні завдання активізують мислення старшокласників і вдосконалюють уміння висловлювати власні думки. Учні виголошують свої міркування стосовно запропонованих запитань. У ході дискусії школярі, насамперед, вчаться слухати судження інших однокласників та визначають головні особливості індивідуального стилю Осипа Турянського.

Отже, особливості творчої манери письменника неможливо визначити до прочитання художнього твору. Насамперед, необхідно здійснити детальний аналіз усіх компонентів тексту, після якого безпомилково можемо виділити домінантні особливості авторського індивідуально-творчого письма. Використання на уроці української літератури різноманітних методів та форм навчання із твором забезпечує ефективне опанування індивідуальними рисами стилю письменника і сприяє позитивному підвищенню якості знань старшокласників.

3.2. Методичні рекомендації до вивчення повісті-поєми «Поза межами болю» в закладах загальної середньої освіти

Література розглядається основним джерелом духовного, естетичного збагачення та виховання учнів. Саме тому ключовими та насущними

проблемами вважається використання ефективних методів і прийомів заохочення школярів до вивчення літературних творів. Починаються такі методи заохочення, безперечно, з аналізу художнього твору. Методика вивчення української літератури розглядає аналіз твору як процес взаємодії головних компонентів: текст – автор – читач.

Дійсно, завданням учителя української літератури є залучення школярів до осмислення найкращих досягнень як зарубіжного, так і вітчизняного письменства. Але слід зауважити, що стимулювати прочитання творів можна різними шляхами. З одного боку, дозволено орієнтуватися на емоційні почуття та враження учнів, з іншого ж, зацікавити несподіваним сюжетом чи цікавими подіями. Також можна зосередити увагу на головних персонажах, їх характеристиці, оцінці вчинків, дій.

Безсумнівно, які б методи чи прийоми не використовував учитель, які б елементи інновації він не застосовував, усе це повинно бути зумовлено специфікою прочитаного твору і способом його аналізу. Адже якщо учні не зрозуміли твір, не осмислили його, то подальше проведення уроку виявиться неможливим. Учитель-предметник не зможе доцільно та ефективно залучити різні форми роботи з текстом, що зменшить активність навчальної діяльності учнів на уроці.

Шкільний аналіз літературного твору є основним складовим етапом процесу літературної освіти учня. Для самостійної та точної організації роботи школярів над текстом провідне місце займає формування в них предметних компетентностей, умінь та навичок. Правильна і раціональна робота над твором, по-перше, виробляє в учнів естетичні смаки та підвищує рівень знань, по-друге, виробляє навички та вміння до самостійного опрацювання літературних текстів.

Під час аналізу найважливіших в ідейно-художньому плані фрагментів твору старшокласники:

- усвідомлюють прочитане, сприймають та переосмислюють основні ідеї;
- активізують увагу, розвивають якості сумлінного читача;

- вдумливо проникають у суть літературного твору;
- дають оцінку перебігові подій, вчинкам героїв, можуть засудити чи виправдати їх;
- розуміють місце твору в контексті становлення та розвитку літератури певної епохи;
- усвідомлюють філософічність та духовність ідей того періоду, коли був написаний твір, та сьогодення;
- отримують естетичну насолоду та переживають катарсис від прочитаного твору як мистецького явища.

Проблемою вивчення епічних прозових творів займалися багато методистів минулого століття. Насамперед необхідно враховувати вікові особливості учнів, розрізняти методичні прийоми та методи навчання. Доцільно використовувати на уроці літератури міжмистецькі зв'язки, необхідну наочність. Важливо звернути увагу на стиль, яким написано твір, історичний час, особу автора та його індивідуальні риси письма.

Методика навчання української літератури ввібрала в себе багаторічний досвід вивчення прозових творів у школі. Чи не найголовнішу роль відіграє доцільна організація вчителем-предметником читання твору в школі. Оскільки нам відомо, що великі за обсягом епічні твори учні читають удома самостійно, але усвідомлення й осмислення прочитаного залишається без контролю. Тому вчитель це зможе виявити тільки під час роботи над детальним аналізом тексту твору. Безумовно, завдання прочитати великий за обсягом твір учням дається завчасно, проте перед цим учитель дає деякі настанови, звертає увагу на головні деталі, при цьому активізує навчальну діяльність школярів, готує до сприймання тексту.

Методика літератури виробила етапи роботи над епічним твором у школі, які представлені в Таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Етапи роботи над епічним твором у школі

У школі учні вивчають твір Осипа Турянського в 11 класі, визначаючи його жанр як поема у прозі. Старшокласники вчаться розуміти логіку дій героїв, вказують на взаємозв'язок сюжету і позасюжетних елементів, розкривають тему твору, проблематику та головну ідею. Учителю повинен виробити в учнів звичку аналізувати художній твір з урахуванням його особливостей, навчити їх бачити жанрову розмаїтість, художню неповторність літературного твору.

Однак аналіз літературного твору повсякчас несе за собою певні труднощі та проблеми: Який вид аналізу обрати для середніх чи старших класів? Як аналізувати твір, якими методами керуватися? Як залучити учнів до співпраці та активної роботи на уроці? Як сформувати у школярів навички самостійного аналізу твору? Звичайно, такі завдання ми можемо вирішити спільно з іншими

вчителями та методистами. Учителі щодня біля дошки намагаються знайти відповіді на поставлені питання.

Під час вивчення художніх творів застосовуються різні види аналізу. Це може бути пообразний, проблемно-тематичний, стильовий, сюжетно-композиційний, у єдності форми і змісту тощо. Готуючись до аналізу, вчитель-словесник повинен виокремити саме ті елементи структури художнього твору, які потребують найбільшої уваги та детального розбору для усвідомлення учнями творчого задуму автора. Саме у старших класах (9-11) учні сприймають художні образи-персонажі з більшим розумінням специфіки творення. Старшокласники розуміють роль творчого домислу, втілені в образах, ідеї чи проблеми, майстерність автора, усвідомлюють характер конфлікту. Письменник прагне викликати в читача усвідомлене ставлення до дійсності, пробудити емоції та роздуми. У старшому шкільному віці посилюється інтерес до внутрішнього світу людини.

Для старших класів шкільна програма передбачає багато часу на вивчення великих прозових творів. Звичайно, у таких творах школярі відкривають для себе інші світи, виміри, вони випробовують себе, ставлять на місце головних героїв, аналізують їхню поведінку, вчинки, проживають нові історії. Саме такі можливості сприяють пошуку власного «Я», утвердженню себе в суспільстві. Безперечно, під час вивчення епічних творів виникають певні складнощі. Тому завданням учителя-предметника є цілісно і правильно розкрити сюжет твору, його позасюжетні елементи, встановити основну ідею твору.

Для початку слід звернути увагу на ту проблему, яка заслуговує найбільшої уваги. Деякі учні, а можливо й учителі, плутають шкільний та літературознавчий види аналізу твору. У чому ж їхня різниця? Методика літератури розрізняє зазначені поняття, але в них є деякі спільні елементи: об'єкт дослідження та його сутність, підхід до розгляду творів та дидактичні прийоми. Шкільний аналіз є ідейно-естетичним осмисленням учнями художнього твору. Завданням його є розкрити ідейно-художнє багатство літературного твору, навчити учнів самостійно розбиратися у творі, розвивати

читацький таланти школярів та підносити рівень читацької культури. У свою чергу, літературознавчий аналіз – це аналіз художніх елементів літературного твору в їх взаємодії в історико-літературному контексті з метою ідейно-естетичного осмислення художнього твору як цілого. Завданням аналізу є виявити ідейно-естетичну сутність твору, художні якості, оцінити твір як літературне явище, визначити місце твору в доробку письменника та літературному процесі.

Проте, порівнюючи два види аналізу, шкільний має деякі відмінності:

- емоційний аспект – шкільний аналіз викликає в учнів інтерес до твору, зацікавленість, емоційне враження;

- пізнавальний аспект – аналіз знайомить із особливостями життя, культури, літератури народу, індивідуальним стилем письменника, художньою своєрідністю твору;

- виховний аспект – формує моральні якості учнів, естетичний смак, розвиває творчі здібності, забезпечує особистісно-зорієнтоване навчання.

Шкільний аналіз спрямований на учнів, які беруть у процесі аналізу посильну участь. Проте літературознавчий аналіз розрахований на дорослу людину з певним рівнем літературної освіченості. Окрім основної мети, шкільний аналіз забезпечує активізацію інтересу учнів до літературного твору, створює певне емоційне навантаження.

Працюючи над текстом, вихованці ставлять себе на місце головних героїв та разом із ними переживають різні почуття та емоції, що допомагає під час уроку української літератури. З іншого боку, шкільний аналіз відрізняється пізнавальним аспектом. Школярам дається можливість познайомитися зі способом життя тогочасного суспільства, із побутом, літературою, мистецтвом, культурою інших народів під час прочитання й аналізу твору. Учні разом із учителем повинні простежити художню своєрідність тексту і дослідити індивідуальну манеру письменника. За допомогою шкільного аналізу учні занурюються у зміст твору, осмислюють суть явищ навколо персонажа, проникають у приховані символи чи художні компоненти.

Ще однією особливістю шкільного аналізу є його виховний аспект. Аналізують твори, у школярів формуються моральні якості, серед яких головними вважаються гуманізм, толерантність, повага до інших людей. Учні безпомилково розрізняють та протиставляють найважливіші категорії добра і зла, любові і ненависті тощо. Характеризуючи головних персонажів твору, вихованці керуються власними поведінковими принципами та пріоритетами. Вони самі обирають приклад для наслідування, виокремлюючи в ньому позитивні риси. Насамперед, шкільний аналіз формує естетичні смаки та розвиває творчі здібності школярів.

Безперечно, щоб викликати в учнів інтерес літературним твором і залучити їх до активної та продуктивної співпраці, вчителю-словеснику доречно застосовувати на уроках української літератури різноманітні форми роботи, інформаційно-комунікативні технології, ігровий матеріал, інтерактивні методи та прийоми. Як зазначила відомий літературознавець Н. Михайлова: *«Учителю-словеснику доречно буде використовувати кросворди, ребуси, головоломки, чайнворди на уроці літератури, аудіокомпозиції поетичних творів, проводити відео-уроки, складати буккросинги, така організація уроку формуватиме інтерес старшокласника не тільки до постаті письменника, а й до творчості в цілому»* [38, с. 45].

Продемонструємо приклади деяких видів аналізу, що краще допоможе при вивченні художнього тексту. Літературний твір прийнято аналізувати через призму моральних, духовних, естетичних, політичних проблем, що висвітлені в ньому. Адже проблема є і залишається складним, важливим і актуальним питанням людського буття, що вимагає усвідомлення, переосмислення та вирішення. Методика проведення проблемно-тематичного аналізу вивченого твору базується на основі самостійного вирішення старшокласниками певних завдань, що запропонував учитель або самі учні. Згаданий вид аналізу здебільшого застосовується у старших класах, особливо під час вивчення великих прозових творів.

Проблемно-тематичний аналіз вимагає від старшокласників креативних форм мислення, здатності до висновків та узагальнень. Безперечно, аналіз теми та проблем «Поза межами болю» може ґрунтуватися на взаємопов'язаних проблемних ситуаціях. Під час розв'язання таких задач одинадцятикласники активізують свою увагу, розумові здібності, розвивають естетику почуттів і сміливо дають прочитаному твору морально-етичну оцінку. Тобто через проблемно-тематичний аналіз художнього твору в учнів з'являється інтерес до нових пошуків, нестандартних вирішень проблем та завдань і отримання раніше не відомих знань про твір чи самого автора.

Вивчення «Поза межами болю» потрібно розпочати з визначення мети уроку та завдань. Разом з учнями необхідно з'ясувати проблематику повісті-поєми та обов'язково створити проблемні завдання з декількома окресленими шляхами їх вирішення. Під час роботи з текстом у процесі бесіди, творчих завдань, ознайомлення з критичною літературою старшокласники розв'язують проблеми, які поставили на початку уроку.

Наведемо декілька прикладів проблемних завдань зазначеного способу аналізу.

Проблемні питання:

1. Чому герої не могли вбити найслабшого з них і використати його одяг, щоб зігрітися?
2. Що загнало наших героїв у таку безвихідь, в якій вони опинилися?
3. Чому Осип Турянський написав цей твір? Він просто розказав про свій біль на папері?

Проблемні завдання:

1. Опишіть зовнішній вигляд полонених на початку твору. Поясніть, яку роль ці портрети відіграють у загальному сприйнятті твору.
2. На основі художніх деталей розкрийте проблему життя і смерті у творі О. Турянського «Поза межами болю».
3. З'ясуйте, за допомогою яких художніх прийомів автор відобразив дійсність у повісті-поємі «Поза межами болю».

4. З якими страшними ворогами герої твору залишилися сам на сам серед засніжених албанських гір? Що загнало наших полонених у безжальний трикутник, з якого немає виходу?

Що стосується проблемних ситуацій, то їх можна знайти в самому тексті кожного твору. Проте щоб виокремити ці ситуації, учні повинні неодноразово звертатися до повторного прочитання твору, ще раз переосмислювати проблеми, конфлікти, психологію образів-персонажів тощо. Саме таке застосування різноманітних форм аналізу художнього твору дає змогу вчителю-словеснику якнайбільше залучити учнів до активної та самостійної роботи над текстом, проявити їхній інтерес до читання літератури, виробити звичку до самостійного аналізу й оцінки твору.

Застосування різних видів аналізу художнього твору виправдано, адже кожен із них включає свої недоліки та переваги. Інакше кажучи, не слід узагальнювати якийсь один із шляхів. Можемо відзначити, що який вид аналізу обрати – повністю залежить від характеру твору. В одному випадку краще використати проблемно-тематичний спосіб аналізу, в іншому – звернутися до пообразного вивчення твору.

Пообразний аналіз твору потрібно реалізовувати через особливі образи, в нашому випадку це може бути Оглядівський. Доцільно обирати саме таких персонажів із важкими долями для того, щоб учні змогли в цілому осягнути прочитаний текст. Головним завданням зазначеного виду аналізу є розглянути образ, змальований письменником, у співвідношенні з іншими компонентами художньої дійсності: пейзаж, ліричний відступ, опис навколишнього середовища, спогади тощо. В основі пообразного аналізу зосереджуємо увагу на зовнішності героїв (сім полонених), психології, діях, вчинках, поведінці, життєвих цінностях, ставленні до людей. Інакше кажучи, досліджувані образи поєднують в собі певні моральні, духовні, соціальні проблеми історичного періоду.

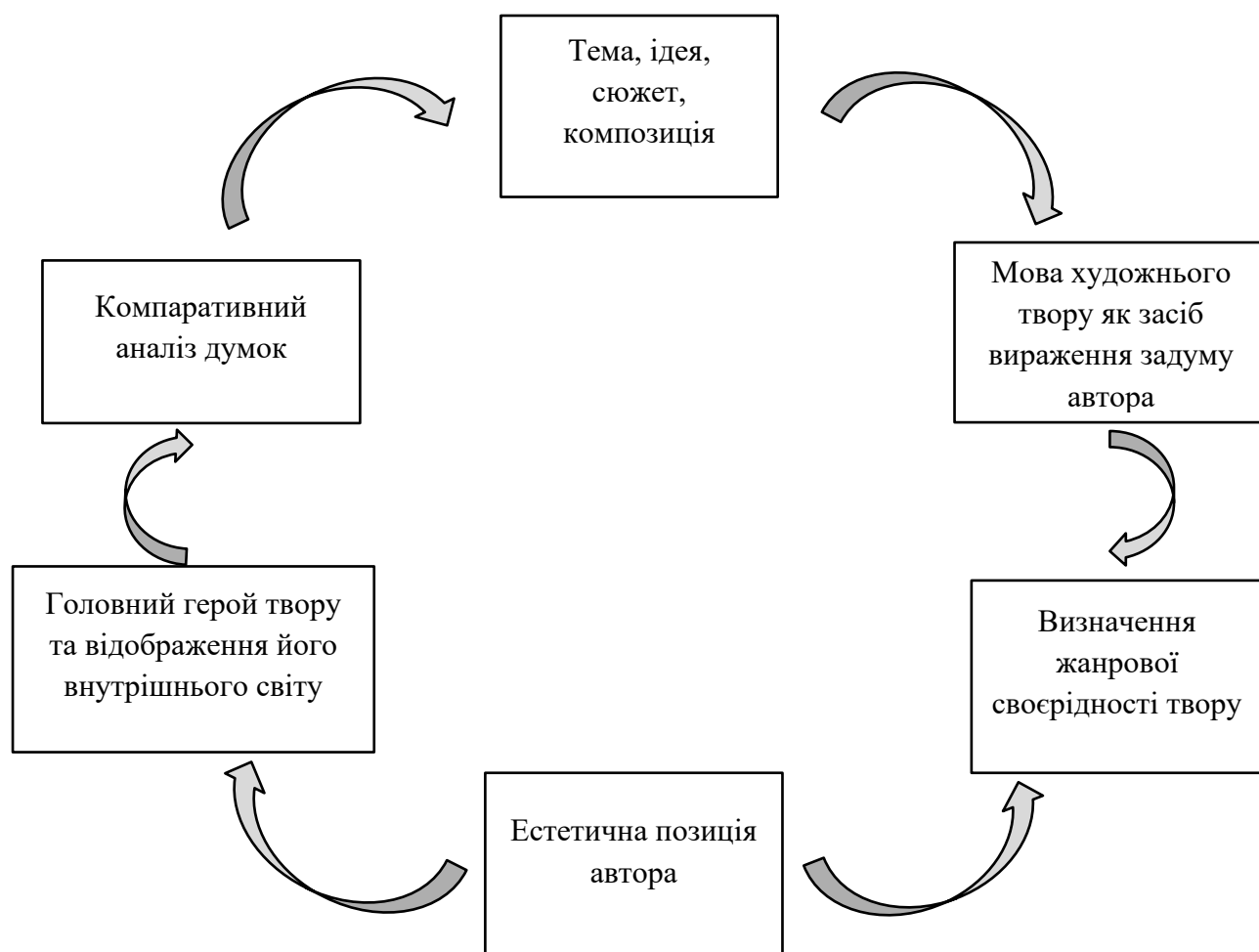
Обираючи для аналізу композиційний вид, слід розуміти, що це такий різновид дослідження твору, коли розгляд епізодів, персонажів і загалом

усього твору визначається особливостями його композиції. Безумовно, кожен літературний текст відрізняється від іншого і змістом, і будовою, а тому досі не існує єдиної схеми аналізу творів за композиційним способом.

Після того, як учні прочитали художній текст, учитель повідомляє, що повість-поема «Поза межами болю» була написана 1917 року під враженнями письменника від полону на сербсько-австрійському фронті. За визначенням самого письменника, це як антивоєнна психологічна поема в прозі, адже на доказ цього факту виступає побудова твору: майже кожне нове речення починається з абзацу і нагадує віршові рядки. Надалі вчитель пропонує школярам визначити тему твору, ідею, основну думку, літературний рід, жанр та проблематику (структурно-змістовий аналіз) за схемою 3.1.

Схема 3.1

Структурно-змістовий аналіз тексту

Під час структурно-змістового аналізу старшокласники визначають тему, ідею, сюжет та композицію літературного твору. На вираження авторського задуму в тексті учні вдаються до аналізу художньої мови. Учні разом із учителем окреслюють жанрову специфіку вивченого твору, характеризують образи головного героїв та відображення їхнього внутрішнього світу. Завершується робота над структурно-змістовий аналізом обговоренням найбільш важливих фрагментів художнього твору.

На уроці української літератури доцільно запропонувати учням ряд завдань для того, щоб вони зуміли визначити жанрову своєрідність твору. Тому під час вивчення «Поза межами болю» Осипа Турянського вчитель може запропонувати орієнтовні запитання:

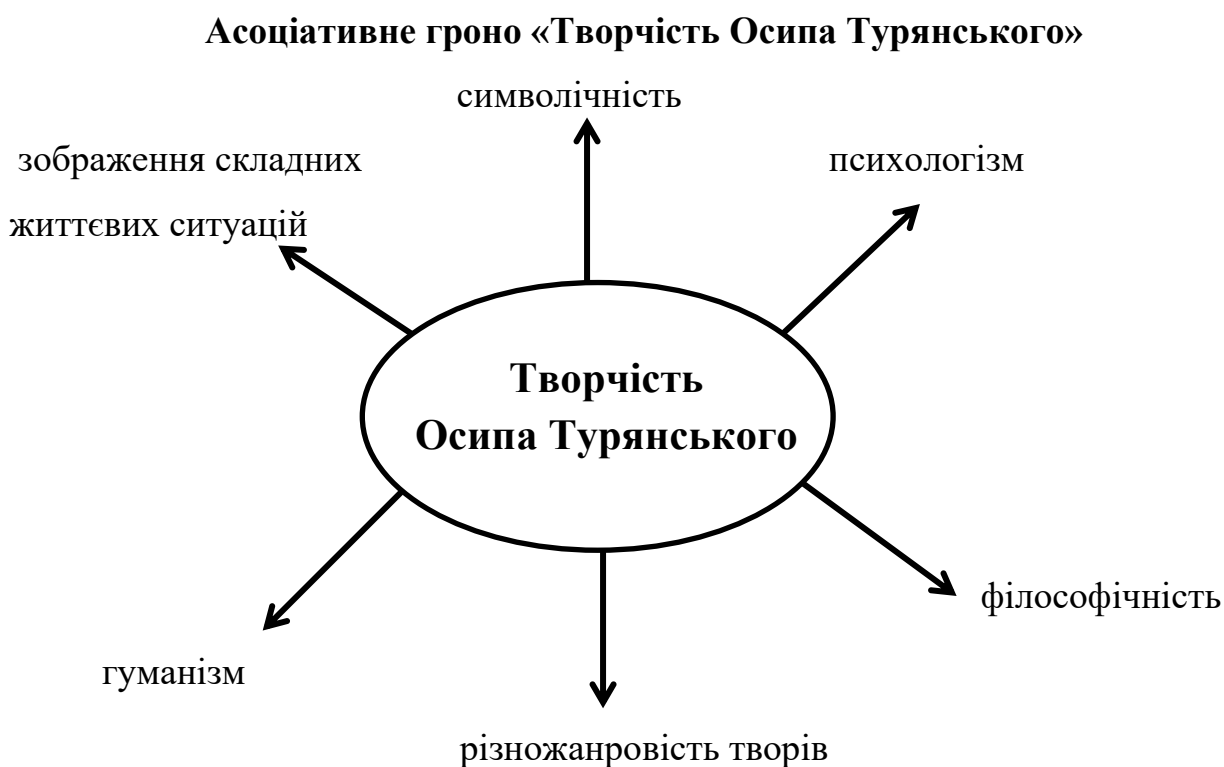
1. Якою мовою написаний твір? (віршовою чи прозовою)
2. Який за розміром твір? (великий чи невеликий)
3. Яка кількість персонажів змальована? (багато чи декілька персонажів)
4. Яка кількість подій змальована у творі? (значна кількість чи декілька подій)
5. Сюжет розгалужений чи ні? Пояснити.
6. Чому твір має автобіографічну основу? (Перехід через гори військовополонених австрійців, втеча товаришів, їх загибель, за винятком автора (Оглядівський).
7. Чи наявні у творі авторські відступи, пейзажні замальовки, портретні характеристики персонажів? Яка їх роль?
8. Чому твір називають поемою у прозі? (Ліро-епічний твір, написаний прозою, у якому оповідь про історичні події і події з життя героїв розкривається через сприйняття й оцінку оповідача).
9. Визначте стиль повісті-поєми. (За стилем повість-поему Осипа Турянського відносимо до експресіонізму, адже мистецтво тісно пов'язане з реальністю, хоч своє вираження знаходить через вивчення глибинних психологічних і душевних процесів людини. У творі письменника зображено

суб'єктивне світобачення через переживання, почуття та емоції автора в межевій ситуації).

Така система запитань стимулює в учнів пізнавальну активність, сприяє збагаченню інформацією, удосконалює вміння висловлювати власні думки. І, звичайно, ці завдання допоможуть старшокласникам визначити жанр твору «Поза межами болю».

Одним із цікавих методів можемо вважати метод «Гронування». Суть його полягає в тому, щоб заохочувати учнів висловлювати власні думки. Цю вправу вчитель зазвичай застосовує на етапі актуалізації знань. Такий вид роботи ґрунтується на пошукові асоціацій, що виникають в учнів. Метод «Гронування» допомагає зосередити увагу й думки школярів навколо понять, що розглядаються на уроці. Асоціативні грона не коментуються й не оцінюються. Приклад асоціативного грона подаємо у схемі 3.2.

Схема 3.2

Ефективною розглядаємо роботу з використанням асоціативної вправи. Старшокласники повинні уявити перед собою мольберт, фарби і пензлі. У

кольоровій гамі їм потрібно усно змалювати загальне враження від прочитаного твору О. Турянського «Поза межами болю». Визначити, які кольори учні б використали.

Вищезазначені вправи тренують креативність і асоціативне мислення. Такий вид роботи розвиває пам'ять та дозволяє будувати зв'язки між різними образами і поняттями.

Під час аналізу повісті-поєми на уроці української літератури в 11 класі вважаємо результативними міні-дослідження за текстом твору. Подаємо орієнтовні завдання:

1. Простежити, як змінюється природа впродовж твору. Чи пов'язано це з моральним та фізичним станом персонажів?
2. Прочитайте повість-поему «Поза межами болю» та зазначте, які проблеми порушив автор у творі? Свої думки аргументуйте.

Така система запитань допоможе учням у роботі з текстом знаходити найголовніше в ньому, сприяє збагаченню словникового запасу, удосконалює вміння висловлювати власні думки та дискутувати з проблемних запитань.

Ефективною вважаємо бесіду зі старшокласниками на перевірку сприймання і розуміння твору О. Турянського. Подаємо ряд орієнтовних запитань до роботи з текстом:

- Що давало сил героям і тримало їх на цьому світі? Доведіть, використовуючи текст.
- Якими були ці спогади? Зачитайте ці рядки з твору. Проаналізуйте слова і думки героїв. Як вони вплинули на ваші думки і переконання?
- Як чоловіки могли себе врятувати? Що б їм допомогло не змерзнути у страшних умовах? Чи допомогло це їм? Зачитуйте ці епізоди. (Школярі можуть процитувати окремі фрагменти твору, які в ідейно-художньому плані досить важливі. Учні звернуть увагу на те, про що думали герої перед смертю, в якому стані перебували полонені в останні хвилини життя.)
- Що керувало полоненими тоді? Які інстинкти? Чому вони просто не вбили слабшого за себе?

- Яким ми бачимо кінець твору? І що ж було сенсом життя чоловіків?
- Прочитавши твір, зазначте, які символи виходять на перший план і яке смислове навантаження вони за собою несуть?
- Прочитайте уривки із твору. Як змальовано природу в такій ситуації? Якими художніми засобами вона зображена? Чому саме так?

«... Здається мені, що від непроглядних сумерків віків аж до цієї хвили тут було замерзле царство мовчання... Хай цю заляту тишу роздеруть блискавки! Хай її розіб'ють громи! Хай тільки не чуємо оцього жахливого, понурого крякання! Воно оковує новим морозом останок нашої душі Роздирає стриж у костях ... » [73, с. 107].

«... Серед понурого рокотіння громів стогнало небо й гори, наче в передсмертних судорогах. Мов смертельно ранена звірюка, вихор кидався на них, в дикім шалі розшарпував хмари, гонив по безоднях і шумів, як розхвилюване море, то знов ридав і стогнав, як тисячі матерів над могилами мужів і дітей, як безліч людей, розірваних кулями і спалених отруйним повітрям у дикій боротьбі. Затремтіло небо, задрижали гори. З безупинним гомоном громів, з жахливим стогоном незбагнених голосів по безоднях змішався нагло новий, жахливий звук. Спершу яскравий і порожній, опісля глухий і глибокий, то знов протяжний, понурий, як роздертий голос трембіти: виття вовків. Вся та пекельна симфонія жахливих звуків відбирає всім останню іскру ясної думки ... » [73, с. 121].

Запропоновані завдання активізують пошукову діяльність старшокласників, удосконалюють уміння працювати з текстом та виокремлювати головні думки. Учні висловлюють власні думки, слухають інших однокласників та дискутують із конкретної теми, підтверджують свої міркування цитатами.

На етапі закріплення знань, умінь і навичок учитель може запропонувати міні-диспут за твором «Поза межами болю». Необхідно продемонструвати класу три фото (див. Додатки): на першому зображено події Першої світової війни, друге фото ілюструє будні Другої світової війни, третє фото передає

кривавий для України 2014 рік. Учням варто провести аналогії між минулим, сучасним і вказати, чи актуальні слова Осипа Туринського нині.

Такий вид роботи допоможе школярам віднайти відповіді на ті питання та проблеми, які їх хвилюють. Тому, аналізуючи твори, учні схиляються на бік позитивного героя. Їм імпонує відважність, сміливість, чесність, справедливість та життєствердна позиції персонажів. Старшокласникам цікаво спостерігати за поведінкою героя, його вчинками, ставленням до інших, моральними якостями. Безпомилковим є судження, що під час вивчення української літератури має проявлятися національна ідея. Уроки повинні супроводжуватися роздумами та дискусіями над проблемними питаннями і завданнями, які розкривають характер літературних персонажів.

Безумовно, окрім традиційних форм роботи з текстом (відповідь на запитання, переказ, твір-роздум/мініатюра, повідомлення чи реферат) необхідно вводити і нетрадиційні (індивідуальна робота з картками, літературний диктант, різні форми тестування, художньо-стильовий аналіз описів природи/головних персонажів). Виявляють ініціативу і старшокласники. Цікавим для них є організація літературних вечорів, у яких школярі беруть активну участь, мають змогу глибше зануритися у творчість письменника та усвідомити головні думки творів.

Досить ефективною формою роботи, що забезпечує інтерес учнів до літератури, є урок-семінар. Такий вид заняття дозволяє учням самостійно працювати із науково-методичними джерелами, а вчителю – враховувати індивідуальні здібності та можливості школярів. Під час роботи на такому уроці учні дискутують, аргументують свої відповіді, наводять докази, відстоюють свої думки, вчаться слухати один одного. Старшокласники розвивають навички логічного мислення і толерантного ставлення до думок інших.

Доцільним способом розвитку читацької компетентності в учнів є застосування інтерактивної гри (наприклад, самостійне створення реклами за твором «Поза межами болю»). Так старшокласники розвивають увагу,

мислення, винахідливість. Вони намагаються прорекламувати твір, використовуючи при цьому різноманітні інформаційні технології. Таке завдання зацікавить школярів, і вони намагатимуться проявити всю свою креативність. Старшокласники можуть створити не тільки рекламу, а й своєрідні «трейлери», як це роблять для кінофільмів, тобто зосередити увагу на основних моментах твору, при цьому не розкриваючи їхньої розв'язки.

Нами було виявлено, що результативними є розробка та захист індивідуальних проєктів учнів. адже метою проєктного навчання визначають отримання особистісного досвіду пошукової діяльності школярів. Насамперед, переваги зазначеного методу навчання полягають у тому, що:

- учні самостійно розвивають навички пошукової діяльності, роботи з додатковими джерелами;
- спостерігається розвиток творчого і креативного мислення, що відображається під час підготовки проєкту;
- розвивається спроможність учнів виділяти головне, доцільно та логічно застосовувати знання на практиці;
- формується здатність до самоаналізу та самооцінки, відповідальність за проведenu роботу.

Крім того, така форма навчання дає можливість учителям-словесникам побачити учнів у новому незвичному образі «учень-дослідник», допомагати їм розвивати вроджені здібності по-новому, що часом не вдається на традиційному уроці.

Узагальнюючи все вищесказане, можемо подати 10 основних методичних рекомендацій до вивчення повісті-поєми Осипа Турянського «Поза межами болю». Також ці поради допоможуть під час викладу матеріалу студентам-практикантам 5-го курсу, які проходили педагогічну практику з української літератури у закладах загальної середньої освіти.

Методичні рекомендації вчителю літератури:

1. Учитель дає завдання прочитати великий за розміром твір завчасно, щоб робота учнів на уроці української літератури була ефективною.

2. Прочитанню твору передую вступна бесіда, головна мета якої – актуалізація досвіду старшокласників, а також підготовка до сприймання тексту, вироблення стійкого інтересу до літератури.

3. Під час роботи на уроці важливе значення має мотивація навчальної діяльності учнів. Учитель-словесник повинен зацікавити та підвищити інтерес до твору. Це може бути розповідь про життєву долю автора, історія написання твору, відгуки літературних критиків тощо.

4. Вивчаючи біографію письменника, доречно звернутися до методу художньої розповіді, проте не потрібно перевантажувати учнів датами. Можна назвати лише головні події в житті автора.

4. На початку уроку доцільно провести лексичну роботу і звернути увагу на авторське застосування діалектизмів чи архаїзмів, доступно пояснити значення виділених слів.

5. Не зосереджуватися лише на одному видів аналізу, а застосовувати різні його способи (пообразний, проблемно-тематичний, стильовий, сюжетно-композиційний, у єдності форми і змісту тощо).

6. Під час підготовки до аналізу твору вчитель повинен виділити ті елементи твору, що потребують найбільшої уваги та детального розбору.

7. Аналізуючи твір, перед учнями виникають певні складнощі, завданням учителя є допомогти правильно визначити основну ідею твору, розкрити сюжет та позасюжетні елементи.

8. Постійно застосовувати різноманітні форми та методи роботи з текстом, пропонувати проблемні завдання та запитання, адже так учні вчать висловлювати свої думки, вступати в дискусію та намагаються слухати інших.

9. Звернути увагу на характеристику літературних персонажів. Учні мають простежити їх поведінку, вчинки, почуття. Такі завдання розраховані на виявлення в учнів моральних якостей, здатності розумно оцінити ситуацію.

10. Ставити учням такі запитання до твору, щоб вони змогли сформулювати власні думки та осмислити прочитане.

Висновки до Розділу 3

Українська література є джерелом культурного та естетичного розвитку юних читачів. Читання художніх творів є можливістю розширити кругозір та життєвий досвід молодого покоління, випробувати на власному прикладі ті почуття й емоції, які раніше ніколи не відчували. Методика навчання української літератури виокремлює багато шляхів залучення учнів до вивчення літературних творів та виявлення читацького інтересу.

Відзначимо, що неабияке зацікавлення старшокласників під час вивчення твору викликає розгляд семантики, функцій художніх тропів та їх структури в тексті. Аналіз естетики слова забезпечує прояв індивідуального вираження автора і продукує осмислення зображеної дійсності з використанням виражальних можливостей художніх засобів.

У методиці навчання української літератури невіддільним елементом ідіостилю автора виступає мова твору, через яку автор проявляє свою індивідуальну творчу манеру письма. У закладах загальної середньої освіти учні самостійно мають зрозуміти та збагнути найхарактерніші художньо-стильові особливості конкретного письменника. Індивідуально-авторська манера має прояви в різних літературних жанрах, тому говорити про специфіку стильового напрямлення митця можемо, тільки спираючись на стильові ознаки його творів.

Під час залучення школярів до читання творів та активної співпраці на уроці вчитель повинен враховувати їхні вікові особливості, застосовувати різні шляхи та методи роботи: уроки-подорожі життєвими віхами письменника, екскурсії до музеїв, інсценізація уривків твору, літературні вечори. Безумовно, не слід забувати і про традиційні форми навчання: відповідь на запитання, переказ, твір-роздум/мініатюра, повідомлення чи реферат.

Досить ефективними та доцільними вважаються урок-семінар, інтерактивна гра, розробка індивідуальних проєктів. Таке поєднання звичайних та інноваційних методів виявляє інтерес у школярів, вони дискутують, аргументують свої відповіді, відстоюють власні думки.

Старшокласники розвивають навички логічного мислення, намагаються проявити всю свою креативність і виховують толерантне ставлення до думок інших. Саме правильно організована та проведена робота над текстом дає позитивні результати у вигляді підвищення літературної освіченості учнів, розвитку читацької культури та формування естетичних смаків.

У Розділі 3 наукового дослідження подано методичні рекомендації до вивчення повісті-поєми Осипа Турянського «Поза межами болю». Вивчення зазначеного твору в одинадцятому класі є необхідним для духовного та морального розвитку школярів. Вони намагаються розуміти логіку дій персонажів, визначають тему твору та окреслюють проблематику.

Використання різноманітних форм аналізу художнього твору дає змогу вчителю української літератури залучити учнів до активної та самостійної роботи над текстом, проявити в них інтерес до читання художніх творів, виробити звичку до самостійного аналізу й оцінки твору. Знайомство старшокласників із повістю-поемою Осипа Турянського розширює їхню загальну культуру, формує літературознавчу компетентність, розвиває моральні якості та гуманне ставлення один до одного.

ВИСНОВКИ

У процесі виконання завдань, окреслених науковою роботою, дійшли таких узагальнень:

1. У науковому дослідженні подано власне визначення літературознавчих понять: «індивідуальний стиль», «стильові домінанти». З'ясовано, що індивідуальний стиль письменника – сукупність мовних, стилістичних засобів, які притаманні певному автору, це відображення його світоглядних позицій у художньому творі, змалювання навколишнього світу та буття в неповторній, оригінальній формі, яку інший митець не зможе повторити. У свою чергу, стильова домінанта – це головний елемент художнього твору, який, певною мірою, підпорядковує собі всі інші та характеризує особливості індивідуального авторського стилю, що переважають в художніх творах письменника. Стильовою домінантою може виступати будь-яка деталь твору (тропи, мова героїв, символи, стилістичні фігури, елементи сюжету тощо). Виокремлення такої важливої категорії допомагає з'ясувати характерні ознаки індивідуального стилю автора в його взаємозв'язку з літературним процесом.

2. У процесі дослідження відзначено, що українська література кінця XIX – початку XX ст. зазнала впливу Першої світової війни. Твори більшості письменників поповнюються військовими сюжетами та проблематикою. Головним для митців було художньо змодельовати проблеми моральності, людяності, показати, як жилося у важкий час, як війна позначилася на долях людей. У цьому контексті особливе місце займає творчість Осипа Турянського, якого називають неординарним письменником свого часу.

3. Доведено, що постать Осипа Турянського є надзвичайно цікавою та багатогранною особистістю; здійснено ґрунтовний аналіз індивідуального стилю, що було окреслено у працях дослідників, які звертають увагу на поетику письма, світоглядні позиції, проблемно-тематичний спектр творів письменника. Творчість Осипа Турянського дивовижно розмаїта, багатовимірна. Глибина й багатогранність особистості і творчого доробку Осипа Турянського стали унікальним явищем української літератури кінця

XIX – початку XX століття. Його творчість виходила далеко за межі літературного процесу, здійснюючи помітний вплив на різнопланові складові тогочасного українського буття.

4. Стиль Осипа Турянського відзначається багатством лексики, використанням художніх троп (епітети, метафори, порівняння), умілим застосуванням риторичних окликів, запитань. Творчий доробок митця зорієнтований переважно на осмислення актуальних проблем суспільного, соціально-політичного і морально-етичного планів.

5. У Розділі 2 наукового дослідження розглянуто та проаналізовано повість-поему Осипа Турянського «Поза межами болю» в контексті української літератури кінця XIX – початку XX ст., яка вирізняється жанровою специфікою, поєднанням традицій та експресіоністичних тенденцій. Проаналізовано теоретичні роздуми літературних критиків стосовно генологічної самобутності твору, що увінчалися найрізноманітнішими жанровими ореолами. Виявлено ознаки ліричного начала в «Поза межами болю». З'ясовано, що всі події розкриваються через оцінку та сприйняття оповідача, через його думки. У творі майже кожне речення починається з нового рядка, що нагадує побудову вірша. До ознак ліричних текстів відносяться безліч пунктирних ліній, крапок, тире.

6. Установлено, що в «Поза межами болю» головну роль відіграють почуття, переживання, емоції та думки героїв, викликані страшними явищами пекельної боротьби, у якій гинуть тисячі людей. Війна спотворює і психіку, і тіло людини.

7. Наголошується, що письменник доречно використовує художні тропи, щоб передати всю складність зображуваних подій, щоб читач зрозумів, у яких моторошних умовах довелося побувати головним героям. У творі зустрічається чимало зразків прикладок, які увиразнюють мову, надають повісті більш грайливого звучання. Емоційне навантаження на читача справляє опис природи. Саме ці картини відіграють чи не найголовнішу роль у «Поза межами болю». Описуючи все те, що оточує знедолених, письменник

використовує тільки темні кольори. Автор вдається до використання образів-символів, що на певному етапі життя героїв відграють свою важливу роль.

8. Охарактеризовано художнє моделювання внутрішнього світу головних героїв твору Осипа Турянського, яких об'єднують не інтереси по життю, не тільки спільне горе, але і взаємодопомога, дружба та братерство. Семеро полонених до останньої хвилини життя залишалися людьми.

9. Результати дослідження, подані в Розділі 3, розкривають суть індивідуально-авторського стилю на уроках української літератури в старшій школі.

10. З'ясовано, що в методиці навчання української літератури невіддільним елементом ідіостилу автора виступає мова твору, через яку автор проявляє свою індивідуальну творчу манеру письма.

11. Розроблено приклади завдань на виявлення індивідуального стилю письменника на уроках української літератури в старших класах.

12. У поданому науковому дослідженні розглянуто текстуальне вивчення повісті «Поза межами болю» в закладах загальної середньої освіти. Проблемно-тематичний, пообразний, стильовий, сюжетно-композиційний способи аналізу твору відповідають віковій групі учнів старших класів та допоможуть викликати емоційне враження під час прочитання, що стане основою для подальшого формування естетичних смаків школярів.

13. Подано методичні рекомендації до вивчення повісті-поєми Осипа Турянського «Поза межами болю» з метою формування інтересу старшокласників до літератури під час вивченні творчості письменника.

14. Запропоновано алгоритм роботи над твором Осипа Турянського з метою формування духовного та естетичного світу старшокласників засобами художнього тексту.

15. З'ясовано традиційні й сучасні методи та форми роботи на уроці української літератури, які зацікавлять старшокласників при вивченні творчого доробку Осипа Турянського і будуть основою для вироблення читацького інтересу учнів.

16. У науковій роботі розроблено систему вправ і запитань під час вивчення повісті-поєми Осипа Турянського «Поза межами болю» в 11 класі.

17. Зроблено висновок про те, що творчість Осипа Турянського – розмаїта, багатовимірна. Багатогранність особистості і творчого доробку Осипа Турянського стали унікальним явищем української літератури кінця XIX – початку XX століття. Твори письменника відкрито демонструють особливості внутрішнього світу героїв, їх психології. Поставлені автором проблеми як особистого, так і суспільного характеру, є його власними, наболілими. В епіцентрі художнього світу митця перебуває не узагальнена чи відсторонена реальність, а власний життєвий досвід, пов'язаний із душевними та тілесними відчуттями.

18. Під час проведення педагогічного експерименту виходили з положення про пріоритетність тексту у формуванні інтересу учнів до української літератури. Застосування розроблених методичних рекомендацій сприятиме виробленню читацького інтересу старшокласників до художньої прози, активізації читацьких вражень, формуванню читацької компетентності в цілому засобами художнього слова.

19. Проблема художньо-стильових домінант не вичерпується результатами виконаного дослідження.

20. Підтверджені під час написання роботи висновки можуть бути орієнтовними напрямками для таких теоретичних досліджень із зазначеної проблеми: вироблення естетичних смаків студентів і старшокласників у процесі вивчення творчості Осипа Турянського; формування літературознавчої компетентності учнів та студентів засобами художнього слова тощо.

21. Проведене наукове дослідження не претендує на всебічне висвітлення порушеної проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусенко В. До проблем викладання літератури в сучасній школі. *Дивослово*. 1999. № 12. С. 24–28.
2. Білоус. П. В. Вступ до літературознавства: навч. посіб. Київ: Академія, 2011. 334 с.
3. Бойко Н. Художньо-стильові домінанти в малій прозі Олександра Кониського. *Дивослово*. 2013. № 10. С. 53–56.
4. Болотнова Н.С. Коммуникативная стилистика художественного текста: лексическая структура и идиостиль. Томск, 2001. 331 с.
5. Бондаренко Ю. І. Повість-поема Осипа Турянського «Поза межами болю» в контексті історичного регресизму: народження екзистенціалізму. *Філологічні науки*. Ніжин, 2018. Вип. 91. С. 93–106.
6. Вашків Л. П., Бородіца, С. В. Авторська візія Першої світової війни в повісті-поемі «Поза межами болю» О. Турянського. URL: <https://figshare.com/articles/-/4765123>
7. Винокур Г.О. О языке художественной литературы. М.: ВШ., 1991. С. 42.
8. Волошина Н. Й. Вивчення української літератури в 5-му класі: метод. посібник. Київ: Пед. думка, 1997. 144 с.
9. Волошина Н. Й. Естетичне виховання учнів у процесі вивчення літератури: посібник для вчителів. Київ: Радянська школа, 1985. 104 с.
10. Волошина Н. Й. Теоретичні і методичні засади естетичного виховання учнів у процесі вивчення української літератури в середній школі: автореф. дис. ... д-ра наук.: 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки», 13.00.02 «Методика викладання (українська література)». Київ, 1995. 72 с.
11. Волошина Н. Наукові та прикладні функції методики літератури. Наукові основи методики літератури: навч-метод. посіб. Київ: Ленвіт, 2002. 344 с.
12. Ворожко В. Л., Мніч Л. С. Концепт біль у творі О. Турянського «Поза межами болю». *Міжнародний науковий електронний журнал «ΛΟΓΟΣ.ONLINE»*. 2020 №8. С. 1–5.

13. Глоба Л. Особливості викладання української літератури за проблемно-модульною технологією. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2000. № 3. С. 37–40.
14. Гоголь Н. В. Естетичне виховання учнів на уроках української літератури у науково-методичній спадщині Н. Й. Волошиної. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. Серія «Педагогічні науки»*. Чернігів: ЧНПУ, 2016. Вип. 140. С. 217–221.
15. Гоголь Н. В. Формування в учнів основної школи (5–6 класи) естетичної оцінки художнього твору в системі безперервної літературної освіти. Глухів: РВВ ГДПУ, 2008. 88 с.
16. Давиденко Г. Й. Історико-літературний процес кінця XIX – початку XX століття. URL: https://pidruchniki.com/13790423/literatura/osoblivosti_rozvitku_literaturi_kin_tsy_a_hih_pochatku_stolittya
17. Дзись Т. Літературний контекст у проекції типології та сприймання (Йозеф Рот, Осип Турянський, Іван Франко). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Тернопіль, 2013. Вип. 37: Літературознавство. С. 294–304.
18. Дідух Х. І. Ідіостиль як відображення авторської картини світу. *Філологічні науки. Риторика і стилістика*. URL: www.rusnauka.com/15_NNM_2012/Philologia/2_111114.doc.htm
19. Довганчина Р. Ідіостиль в аспекті художнього перекладу. *Філологічні студії*. Луцьк. 2007. С. 81–86.
20. Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Р. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 222 с.
21. Жаркова В. Голос Першої світової війни в музиці Моріса Равеля. *Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*. 2014. №4. С. 90–98.

22. Жирмунский В. М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика: Избранные труды. Москва: Наука, 1997. 407 с.
23. Захарова В., Шолудько О. Технологія проблемно-тематичного аналізу сучасної прози в літературній освіті старшокласників: навч.-метод. посібник для студентів-філологів, викладачів вищих навчальних закладів, учителів загальноосвітніх навчальних закладів. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка. 2018. 106 с.
24. Іванишин В. П. Нариси з теорії літератури: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 256 с.
25. Індивідуальний стиль письменника. URL: <http://um.co.ua/6/6-8/6-84799.html>
26. Каменська Н. Методика навчання української літератури: зб. статей / за ред. Н. Каменської. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2010. 34 с.
27. Коваленко К. Сильова домінанта як літературознавча проблема. *Філологічні науки*. Полтава, 2010. С. 94–99.
28. Корнієнко І.А. Ідіостиль автора: мовно-літературознавчий аспект. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: наук. зб. Сер.: Філологія / гол. ред. сер. І. В. Ступак. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2016. Вип. 25. Т. 1. С. 36–38.
29. Кравченко-Дзона О. Особливості мовного стилю Осипа Турянського. Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб. наукових праць. Дрогобич, 2019. С. 133–140.
30. Крисюк В. Учнівська конференція за повістю Осипа Турянського «Поза межами болю». Дивослово. 2015. № 11. С. 6–10.
31. Куцевол О. М. Методика викладання української літератури (креативно-інноваційна стратегія): навчальний посібник. Київ: Освіта України, 2009. 464 с.

32. Лебедівна Л. Українське обличчя війни (Повість-поема О. Турянського «Поза межами болю. Картина з безодні»). *Слово і Час*. Київ, 2004. №12. С. 50–56.
33. Лілік О. «Книга болю». Читацька конференція за повістю-поемою Осипа Турянського «Поза межами болю». *Дивослово*. 2011. № 11. С. 18–25.
34. Літературознавчий словник-довідник / редкол.: Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремк. Київ: ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
35. Логвіненко Н. М. Викладання літератури як мистецтва слова: концептуальні позиції Н. Й. Волошиної і сьогодення. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка*. Серія «Педагогічні науки». Чернігів: ЧНПУ, 2016. Вип. 140. С. 242–247.
36. Магістерська робота з української літератури: методичні рекомендації для магістрантів вищих навчальних закладів / укладачі: Н. Кириленко, В. Владимірова. – Суми: Видавництво СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. 56 с.
37. Мафтин Н В. Поетика експресіонізму в романі Осипа Турянського «Поза межами болю» та повісті Леоніда Андрєєва «Червоний сміх». *Слово і Час*. Київ, 2011. №10. С. 24–31.
38. Михайлова Н. Емоційне виховання учнів на уроках української літератури. *Дивослово*. 1999. №7. С. 44–45.
39. Мовчан Р. Осип Турянський. *Літературна Україна*. 2012. № 37. С. 12.
40. Наливайко Д. С. Стиль напрямку й індивідуальні стилі в реалістичній літературі XIX с. Індивідуальні стилі українських письменників кінця XIX – початку XX ст.: зб. наук. праць. Київ: Наук. думка, 1987. С. 3–43.
41. Нестелеєв М. Поза межами й у межах: Осип Турянський і його найвідоміший твір. *Дивослово*. Київ, 2012. №11. С. 50–56.
42. Пасічник Є.А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: навч. посіб. для студ. вищих закладів освіти. Київ: Ленвіт, 2000. 384 с.

43. Пахаренко В. Основи теорії літератури: навч.-метод. посіб. Київ: Генеза, 2009. 294 с.
44. Переломова О. *Мовний аспект ідіостилю Валерія Шевчука*. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/31880/32Perelomova.pdf?sequence=1>
45. Печарський А. Амориністика книги болю Осипа Турянського в контексті літератури експресіонізму. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2004. № 35. С. 411–417.
46. Печарський А. До питання жанрово-стильової специфіки «Поза межами болю» О. Турянського. *Філологічні студії*. Луцьк, 1998. Вип. 4. С. 85–90.
47. Печарський А. Мистецько-виражальні особливості в «Поза межами болю» Осипа Турянського. *Актуальні проблеми сучасної філології*. Рівне, 2000. № 8. С. 142 –149.
48. Печарський А. На розгорнутих сторінках ліричного роману «Поза межами болю» О. Турянського. *Сучасність*. Київ, 2000. № 7-8. С. 75–87.
49. Печарський А. Поетика «Поза межами болю» Осипа Турянського: автореф. дис. ... канд. філ. наук: 10.01.01. Львів: 2001. 20 с.
50. Печарський А. Художньо-естетичний світ роману «Поза межами болю» О. Турянського. *Науково-методичний вісник*. Снятин, 1999. № 1–2. С. 55–61.
51. Печарський А. Поетика трагічного оптимізму в творчості О. Турянського. Львів. 1997. № 9. С. 146–152.
52. Переломова О.С. *Ідіостиль Валерія Шевчука: монографія* О. С. Переломова. Суми: Вид-во СумДУ, 2010. 138 с.
53. Пообразний і проблемно-тематичний аналізи твору. URL: <https://studfile.net/preview/5538009/page:8/>
54. Потебня А. Теоретическая поэтика. Москва: Высшая школа, 1990. 344 с.

55. Радавська О. Експресіонізм у романі Анрі Барбюса «Вогонь» та романі О. Турянського «Поза межами болю»: типологічний аспект. *Волинська філологічна: текст і контекст*. Луцьк, 2017. № 23. С. 150–157.
56. Рябко Т. Дефініція понять «індивідуальний стиль письменника» та «стильові домінанти» в сучасному літературознавстві. *Філологічні студії: збірник статей студентів, магістрантів, молодих учених* / за ред. В. В. Герман. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. С. 97–101.
57. Рябко Т. Шкільний аналіз художнього твору в літературній освіті учнів (на прикладі повісті-поєми О. Турянського «Поза межами болю»). *Актуальні питання філології та методології: збірник наукових праць магістрантів* / за ред. В. В. Герман. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. С. 256–260.
58. Самохіна В. П. Ідіостиль як «напружена» багатовимірність: враження від книги (Скоробогатова Е. А. Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтика именных категорий в текстах и идиостилиях: монография. Харьков: Харьковское историко-филологическое общество, 2014. 236 с.). *Лінгвістичні дослідження*. 2015. Вип. 39. С. 203–207.
59. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо. Київ: Основи, 2011. 854 с.
60. Семеног О. Культура наукової української мови: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 216 с.
61. Семеног О. М. Педагогічна майстерність учителя-словесника в дослідницьких рефлексіях Ніли Волошиної. *Теорія і методика навчання української літератури: актуальні проблеми. Збірник наукових праць* / за ред. Логвіненко Н. М. Київ: Педагогічна думка, 2015. С. 209–216.
62. Семеног О. Практика в системі фахової освіти вчителя-словесника: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О. Семеног. Київ: Фенікс, 2008. 288 с.
63. Ситченко А. Л. Методика навчання української літератури в загальноосвітніх закладах. Київ: Ленвіт, 2011. 300 с.

64. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Том 1-9.
65. Сорока В. Сучасний урок української літератури. Методичні рекомендації для студентів-практикантів. Херсон. 2000. 38 с.
66. Ставицька Л. Естетика слова у художній літературі 20–30 рр. ХХ ст. (Системно-функціональний аспект): дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01. НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 1996. 308 с.
67. Степанишин Б. Викладання української літератури в школі. Київ: Проза. 1995. 254 с.
68. Теребус Р. До проблем ідіостилу: термінологічний аспект. *Науковий журнал*. Луцьк. 2016. № 1(5). С. 174–181.
69. Ткачук О. Наративний модуль повісті-поєми «Поза межами болю» Осипа Турянського. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. 2011. № 31. С. 195–205.
70. Токмань Г. Методика викладання української літератури в старшій школі. Київ: Міленіум, 2002. 320 с.
71. Токмань Г. Специфіка, структура, типологія уроків літератури: Узагальнення індивідуальної творчості вчителя. *Дивослово*. 2003. №10. С. 38–40.
72. Токмань Г. Сучасні навчальні технології та методи викладання української літератури. *Дивослово*. 2010. № 10. С. 39–45.
73. Турянський О. В. Поза межами болю. Син землі. Оповідання. Київ: Дніпро, 1989. 334 с.
74. Українська література 10-11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
75. Українська мова: енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський та ін. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с.
76. Фройд З. Психологія. Релігія. Культура. Москва: Ренесанс, 1991. 296 с.

ДОДАТКИ

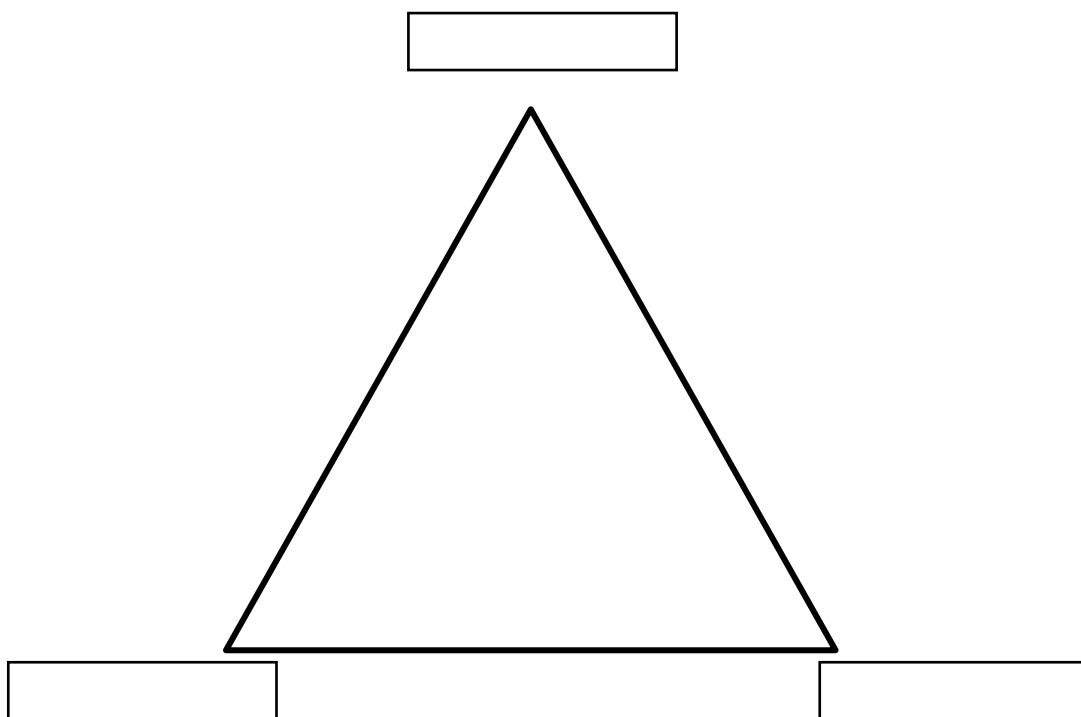
Схематична та ілюстративна наочність під час вивчення повісті-поеми Осипа Турянського «Поза межами болю» в 11 класі закладу загальної середньої освіти

Пропонуємо схематичну та ілюстративну наочність до вивчення повісті-поеми Осипа Турянського «Поза межами болю», яку можна застосовувати на уроці української літератури, під час позакласних заходів і виховних годин, присвячених життю і творчості письменника. Наочність ефективно може бути застосована вчителем-словесником у процесі виконання творчо-пошукових завдань.

1. Визначити, що загнало головних героїв твору в безжальний «трикутник смерті», з якого немає виходу? Перед чим полонені залишилися сам на сам серед засніжених албанських гір?

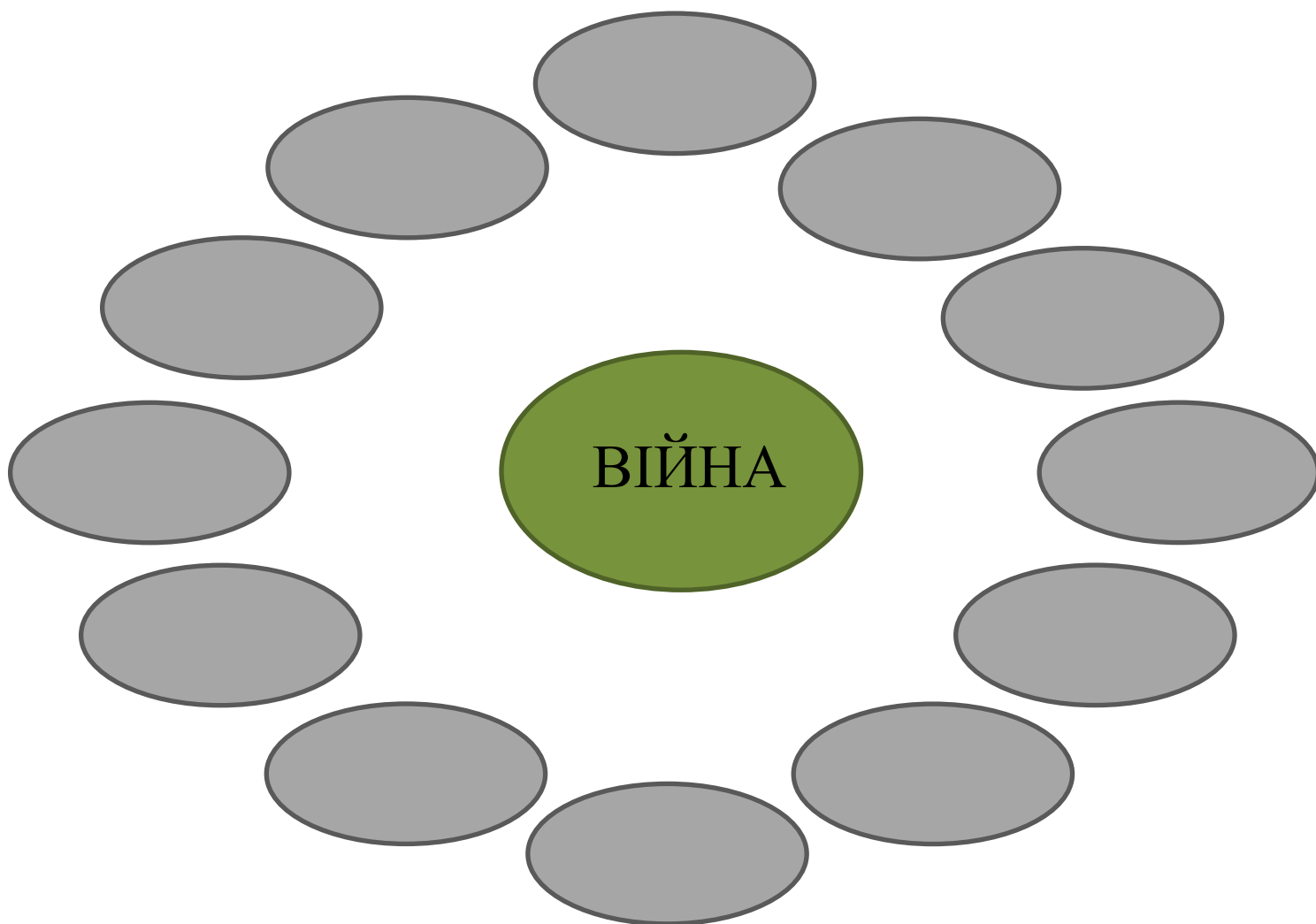
(Пропонуємо учням заповнити порожні місця трикутника і вказати головні причини безвиході сімох чоловіків, наприклад: холод, безнадія, голод, зневіра, безпорадність ...)

«Трикутник смерті» героїв твору «Поза межами болю»

2. Складіть асоціативний ряд до слова війна.

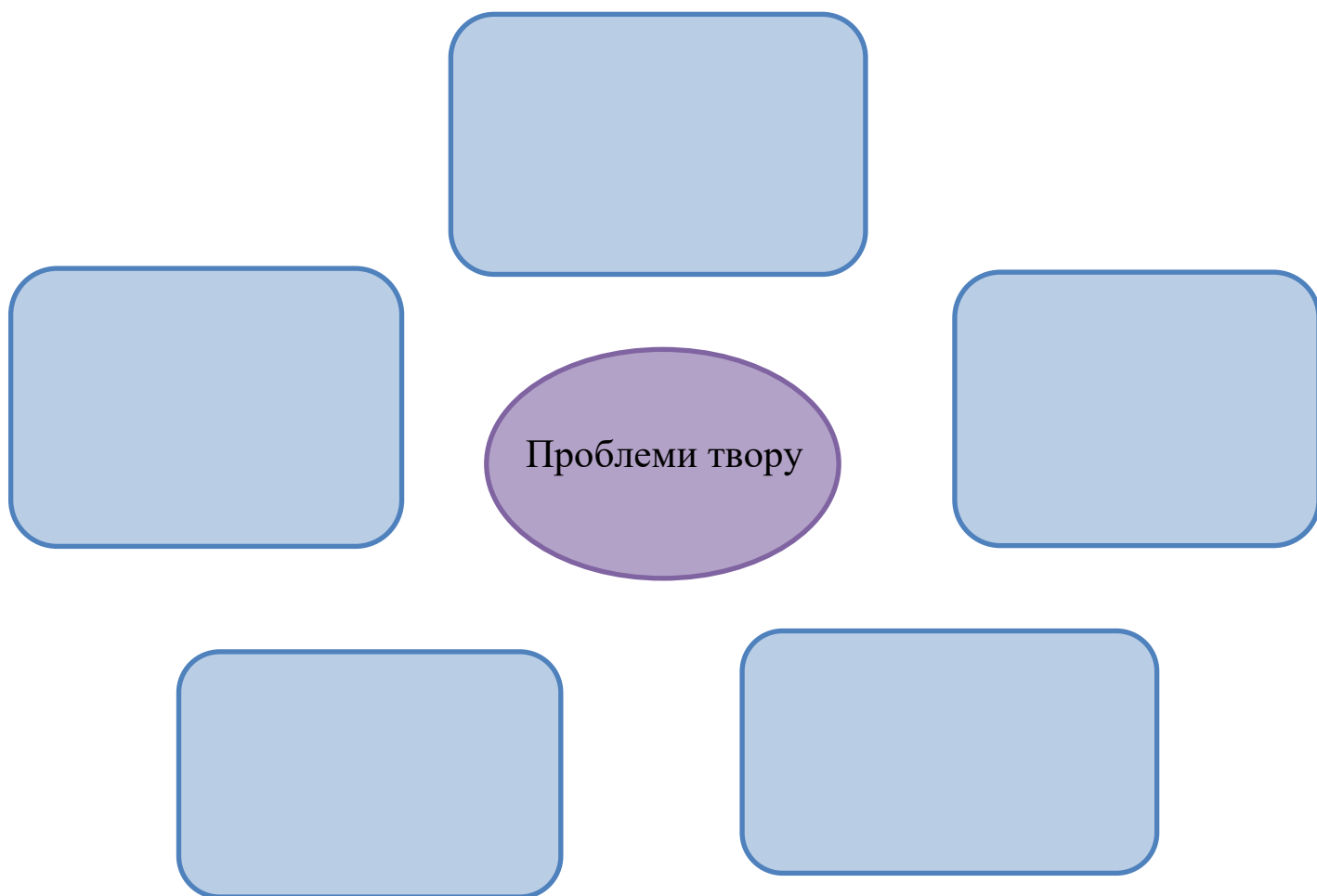
(На дошці подано схему, старшокласникам необхідно її заповнити. По черзі учні виходять до дошки і записують асоціації до слова війна., наприклад: смерть, біль, горе, нещастя, полон, кров, жах, божевілля, безвихідь ...)

3. Які проблеми порушив автор у творі?

(Учні в зошитах будують схему «Проблеми в повісті-поемі О. Турянського «Поза межами болю». Разом із учителем школярі виділяють головні проблеми та заповнюють схему, наприклад: життя і смерті, війни і миру, свободи людини, гуманізму, людських цінностей ...)

Проблеми повісті-поєми О. Турянського «Поза межами болю»

4. Прочитавши твір, зазначте, які символи виходять на перший план і яке смислове навантаження вони за собою несуть?

(Учні виділяють образи-символи в повісті-поємі та визначають їх ідейно-смилову роль. У зошитах заповнюють таблицю «Символи «Поза межами болю»», наприклад:

- вогонь – тепло, дає можливість зігрітися;
- сонце – життєва сила, віра в краще, переродження;
- сім'я – спогади, порятунок від смерті ...)

СИМВОЛИ «ПОЗА МЕЖАМИ БОЛЮ»

№ п/п	Символи	Значення
1.	Скрипка	очі Штранцінгера
2.	«Танець смерті»	прагнення до свободи, прагнення залишитися на цьому світі

5. Визначте, як змальовано природу в повісті-поемі? Якими художніми засобами вона зображена? Яку роль відіграють художні засоби у творі? Заповніть таблицю.

(Старшокласники визначають художні тропи, за допомогою яких описано природу, пояснюють смислове навантаження мовних засобів.

Учні разом із учителем заповнюють таблицю «Природа у творі «Поза межами болю»», наприклад:

- чорні хмари, сіре небо – епітети (передають страшні реалії, серед яких опинилися головні герої);
- стогнало небо й гори – метафора (утворюють єдину картину страхіття та безвиході ...);

Природа у творі «Поза межами болю»

№ п/п	Художній засіб	Назва художнього засобу	Значення
1.	Живі трупи людей	оксюморон	показує різко контрастні, протилежні за значенням слова, передає стан полонених
2.	Гори-велетні	порівняння	вказує на масштабність ситуації

6. Міні-диспут. Учні, перед вами три фото: на першому зображено події Першої світової війни, друге фото ілюструє будні Другої світової війни і третє фото передає кривавий 2014 рік. Чи можна провести аналогії між минулим і сучасним? Чи актуальні слова Осипа Туринського нині? *(Учням варто уважно роздивитися світлини та знайти аналогії між минулим і сучасним, пояснити, що об'єднує ці фото і чи актуальні нині слова Осипа Турянського.)*

Перша Світова війна

Друга світова війна

2014 р. (Київ, Україна)